Национальная библиотека
Республики Тыва
им.А.С Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 32 (15984) ◈ 1998 чылдың март 26, четверг ◈ Ат салган шагы 20.30. ⇄ Садар өртээ 1 рубль 50 көпеек.

ЧҮҮ БОЛГУ ДЕГИЛ?

КЫЗЫЛ ХООРАЙ ЧАГЫРГАЗЫ

ВЛАДИВОСТОКТУ ӨТТҮНЕР БЕ..?

АПРЕЛЬ 5-те болур соңгулдалар чоокшулаан тудум, политиктиг хөлзээшкин киткеп-ле бар чор. Ындыг болзажок, соңгукчуларның хөй кезии маажым кеступ турар. Ындыг турбуже, чамдык кандидаттар дугайында барык кижи бүрүзү бирээни чугаалаар чадавас. Чижээ, Александр Кашин дижик. Аңаа ынак азы ынак эвезинден хамаанчокка. Ол көскүлеңнээш кижи — солуннар, ТВ, радио ачызында. Тыванның Президентизиниң дугайында, депутаттар болгаш өске-даа күүлдер дугайында ол үүнү чугаалаарын улус билир апарган. Соңгукчуларның чамдык кезии ол дээш бадылаашкыннарын бээр бодап-даа турар-ла. Оларның идегели чаңгыс: «Акша-шалың үнмес, ядамык апардывыс. Кашин бир-ле үүвени өскертип, кылыптар чадавас».

ЫНЧАНМАЙН, Кашин черле бир үүвени өскертиптер болбайн. Черле кижи бүрүзү төөгүге салдарлыг үүвени кылып каап болур. А бисте алдаржаан Кашин бар болгай, ол хөлчок кызып турган, бүгүде ону танывас-даа бол, дыңнаар кылдыр албаттынган. Чок, бакка сураг-жаан дивес бис. Кичээнгейниң төвүнге туруксаар кижини психологтар «чедир ынакшываан» дээр үүве дижик. А бистиң Александр Кашинивис ындыг эвес-даа мөгатчок, а чогум ооң чурумун, бодун ап чоруурун ооң баштыңы Владимир Вольфович Жириновскийниң чаңындан-на билип аптар бис, үүге дээрге ол оозун дыка өттүнүксээрлир. Ындыг болганда, бир эвес ону чагырыкчыга азы кандыг-бир эрге-дужаалга соңгуптар үүве болза, үүү болуру билдингир эвеспе. Владивосток болуушкуннары ышкаш апаар хире.

Приморьениң губернатору Евгений Наздратенко биле Владивостоктуң чагырыкчымэри В. Черепкевтуң аразынга чаныш-сыныш чок демисел хөй чылдарда уламчылаан. Ооң уржук-даржыы бөдүүн соңгукчуларга чүдүрүлген. Чырык хүнүңү-не хөй шактар дургузунда кыыпайн баар, одаар үүл—энергетика кризизи, дужуметтер, журналистер аразында чөрүлдээлер, судтар, дүжүп бээрин негээн чагаалар... А. Кашин дужүлгеге саадапкан дижик. Чогум хөлчок чурумнуг, аянныг, оожум олурар бе? Кандыг-ла болду. Ынчап баар болза, ол Кашин эвес ышкажыл. Ол Президентиге удур дайынын үргүлчүлээр. Азы ооң таарзымазы өске бир кижээ удур. Бүдүжү ындыг кижи-дир ийин, чаяаттынганы ындыг — дайынчы. Тывага-даа, чоок-кавы девискээрлерге-даа, Россия деңнелинге-даа бар-ла шаабиле кускуннаар: «Тывадан хамык орустарны үндүр сывырыпкан, удуртур ажылдарда үүгле тывалар сыныр-лашкан! Экономика буураан! «Чоорту ындыг алгы-кыыкы кандыг-бир таарымчалыг түңнелге чедирерин маңаар. А аңаа таарымчалыг түңнел болза, Ш. Ооржак баштаан күүсекчи эрге-чагырга кончуг багай, ону чайладыр херек деп санал-бодалдың тургустунуп кээри. А кым ону чайладырыл? Александр Кашин болбайн.

Бодунуң ыракшылдыг сорулгазын чедип алыр дээш алдаржаан Александрывыс улай дайылдажырынга белен болур. Ындыг таварылгада Москва, орустан чугаалаар кижилер үүү дижи бээрин чугаалаарны нарын. А ТР-ниң Президентизинге, республикага эттинери берге, улуг каража тыптып кээп болур. Биске ажыл төлевири, инвестициялар, чээлилер херек. А бир эвес, шынап-ла, Тывала орус улусту хыйнап турар үүве болза, оларны кым бээр деп? А. Кашинни соңгуптар үүве болза, уржуктары ындыг болур-ла-дыр. Ооң партиязының ол-бо шимчээшкиннеринде ындыг-ла ээлгир, нарын үүве чок. Янзы-бүрү аргалар мүн-не бар, ынчалзажок сорулгазы чаңгыс болгаш ол өскерилге чок — эрге-чагырга ээлеп алыры, ооң соонда, оон белик дүжүлгеге олурары. Эки үүве болза, ындыг үүгкүлдү мактап болбайн: кызымак-ла улус деп.

ПРЕЗИДЕНТ Шериг-оол Ооржак ындыг «тулчуушкуннарның» эгелекчизи болбас боор. Ооң үе-шагы-даа чок. А Кашинге магалыг арга тургустунуп кээп болур, амна «чедир ынакшып», бүгү республикага арыг тас көскүлеңнеп турбас бе. А коллa үүве — бодунуң хууда соргулгазын, херээн чогумчудуп аптар, садыг-саарылга, сайгарлыкчы ажыл-даа болгай-ла. Чагырга даргазы кижи хоорай чурттакчыларының амыдыралын экижидер аргалыг болуруңдан аңгыла, «холга чыпшына бээр» хоомай эвес акша-хөреңгиниң бажында олуруп турар болдур эвеспе. Президентиге удурларның дааш-шимээннинг хөлзээзини ынчан дыкала ажыктыг. Улус чондан үүве чажырарда, сл аажок эптиг. Үүү болгу дег-дир деп айтырыгга мындыг янзылыг харыны бээр-дир мен. Ынчалза-даа хамык-ла үүве кижиниң күзээни дег болбазы база билдингир болгай.

Мерген угаанныг кыдат философ Лао Цзы мынча дээн дижир үүве: «Билир кижи чугаалавас, чугаалап турар кижи билбес». Бир солунуң алап турганы ышкаш («Поговорим?»), А. Кашин чугаалаарынга эмин эрттир ынак. Шынап-ла, чамдыктарның чугаалаары ышкаш, амыдырал — оюн үүве болза, сөстер октаары база-ла оюн ышкажыл. Ынчанганда Александр Юрьевич тергиин ойнакчы-дыр! Үүгле тывалар чамдык таварылгаларда мынча дижирлер: «оюн бажы ораштыг» эвеспе.

Р. САМБУ.

Ында-хаая политикага киржир соңгукчу.

ДАМЧЫЫР ЧУГААЛАР БОЛГАШ ДОРТ ХАРЫЫЛАР

ПАРЛАМЕНТ ХАМААРЫЛГА ЧОК, ЫНЧАЛЗАЖОК ЧОНДАН ЭВЕС

Парламент (Дээди Хурал) кымдан-даа хамаарышпас: Президентиден-даа, Чазактан-даа, бодунуң ажыл-чорудулгазынга үүгле хоойлуну удуртулга болдурар. Парламентиге удур организастаан халдаашкынның хартаачызы кымыл?

Күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырганың аразында чөрүлдээ бар, а ооң үндезини болза Ш. Ооржак биле К. Бичелдейниң аразында бот-боттарынга эптешпес хамаарылгалары болур деп бодал нептерээн. А шупту үүве ындыг эвес болдур ийин. Херектиң ужуру бот-боттарының аразында хамаарылгада эвес. Президентиде К. А. Бичелдейге хамаарыштыр Дээди Хуралдың Даргаазы кижиге дег, ындыг негелде, хомудал бар. Ооң калында, Президент болу республикага доктаамал ажылдаар профессионал парламент турзун дээш улуг күүженишкинни үндүрген болгай. Ол Конституция комиссиязының даргазы турз, парламентиниң ажыл-чорудулгазының конститусчу нормаларын база принциптерин ажылдап кылырынга киришкен. 1993 чылдың декабрьдэ чаа Конституция езугаар эрттирген Дээди Хуралга (парламентиге) соңгулдаларның соонда Президент депутаттарга ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш сагыш салган: олар квартиралар, харылзаа, техника-биле хандыртынган болгай.

Дөрт чыл дургузунда ажылдааш, парламент республиканың хоойлужудулга баазазын белеткээринге салыышкынны кирген деп үүве маргыш чок, ынчалзажок ооң ажылының темпилери куду, а белеткээн хоойлуларының шынары бедик эвес болганы харааданчыг. Чок болза, мындыг айтырыгны ап көрээлиңер. Күрүне Думазынга бюджетти камгалаары дег, бистиң республикага кончуг чугула айтырыг дижик. Үүвениң ужуру чүдел дээрге, Күрүне Думазы Россия Федерациязының Конституциязын езугаар, дыка хөй таварылгаларда РФ-тиң Чазаа-биле чөпшээрешпейн бюджетти хевирлеп тургузарынга боттуг салдарны чедирер, харын-даа бюджет төлевилелдерин катап ажылдап кылыры-биле эгидер эргелиг. Чижээ, РФ-тиң Чазаа Күрүне Думазынга сайгарып көөрү-биле киирген 1998 чылдың федералдыг бюджединиң төлевилелингэ Тывага 810 млн. (үнезин өскерткен) рубль түүнүг трансфертти көрген, а Күрдума чүгле 373 млн. рубльди бээрин саналдаан. Ооң соонда айтырыгны үш талалыг чөпшээрежилге комиссиязынга сайгарып көрген. Федералдыг деңнелде күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргаларының аразында чөрүлдээлерниң барын бодап көөр үүве болза, бистиң парламентерийлеривистиң Дума фракцияларынга ажылдаары кончуг чугула турган. Ынчалзажок Дээди Хуралдың депутаттары ол кончуг харыысалгалыг уеде, Күрдумага эвээш база кыска хуусаалыг ажылды шилип ап, түңнел чок болганнар.

Бистиң Президентивиске болгаш депутат Г. А. Салчаккa Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдей эвес, а парламент эвес орган болур Улуг Хуралдың Даргазы Г. Ч. Ширшин дузалашкан. Ооң түңнелинде 1998 чылда республика бюджединиң таарымчалыг хевирин чөөн углуг фракцияларның деткиринің дугайын дугурушкан. Биске бюджет эдилгелерин «Бистиң бажыңывыс — Россия» фракция база деткээн. Ол бүгүнүң түңнелинде биске трансферт түүнүг 580 млн. рубль чедир өстүрер, а ол ышкаш девискээрлер программазының фондузундан 95 млн. рубльди, сула девискээрлерни деткиринің фондузундан — 250 млн. рубльди биске быжыглаар арга тургустунган. Сөөлгү түңге хамаарыштыр РФ-тиң Чазаанга ам-даа ажылдаары чугула.

Парламентиниң чогумчалыг эвес ажылының бир чылдагааны—ооң ажылының Дээди Хуралдың Даргазының болгаш ооң мөрүндагы оралакчызының бүгү талалыг күткүүшкүү-биле политиктиг-тингени боор келген. Бир эвес оон чайлавас үүве болза, республикага дээштиг болгаш шынарлыг хоойлужудулга ажылын чогудары болдунмас. Республикада парламентаризм хөгжүлдеде: бо чылын реформалаттынган парламент —шилчилге хевириниң парламентизи ажылдап эгелээр. Президентиниң соңгулда мөрнүнүң программазын күүзедириниң шугуму-биле ийи палаталыг парламентиниң концепциязын ажылдап кылыры чоруттунуп турар. Хоойлужудулга органы шынна хамаарылга чок болур ужурлуг. Ынчалзажок эл чүгле соңгукчулардан, чолдан хамаарылга чок болбас ужурлуг.

ЧҮГЛЕ КВОРУМ ЧЕДИШПЕС АПАРГАН

Парламентиден 22 кижи өскээр чоруткан. Президент бодунуң политиктиг кол удурланыкчызы К. А. Бичелдейге «хора» чедирер дээш Дээди Хуралдың депутаттарын бодунуң талазынче албанбиле тыртып ап турары ол бе?

Парламентиниң бүрүн эргелериниң соксаарынга хамаарыштыр хөй янзы чугаа-сөөт чөрүп турарын эскерип болур. Оларны тарадып турарларның талазындан депутаттарны «истеп-сүрер» дээриплен эгелээш, оларны «чая тыртып турар» дээрзинге чедир хөй-ле уш-баш чок чылдагааннарны адап турар. Херек кырында алыр болза, үүвениң ужуру шуут сыр аңгы. Бүрүн эргелерни соксадырының хуусаалары чоокшулаан тудум, боттарының салым-хуузун моон соңгаарты парламент ажыл-чорудулгазы-биле хөлбаштырарын бодавайн турар Дээди Хуралдың депутаттары боттарынга өске ажылды идепкейлиг дилеп, депутат бүрүн эргелерин дүжүрүп эгелээннер. Оларның чамдыктары харын күүсекчи эрге-чагырганың республика органнарында ажылдай берген. Сл дээрге Л. С. Монгуш—Чазак Даргазының оралакчызы, Б. Д. Сат—Президент Администрациязының күрүне тургузуун быжыглаарының болгаш туе чер бот-башкарылгазын хөгжүдериниң талазы-биле эргелелиниң начальниги, Л. Варламова — социал камгалал сайыдының оралакчызы болгаш өскелер-даа. Чамдыктарын Чазактың болгаш Президент Администрациязының удуртулгалары чалаан, өскелери ажылга алыр дугайында боттары дилег киргилээн. Олар шуптузу күрүне эрге-чагырганың органнарына ажылдаарынга белеткеттинген специалистер, оларда эргежок чугула шынарлар база бар.

Ынчаарга парламентиге «чемодан хөөнү» колдай берген болгаш хоойлудар ажылдап кылыр база хүлээп алыр дугайында чугаа-даа чок апарган төлээде, депутаттарның чоруп эгелээнинден чүгле кворум чедишпес апарган.

ТАКТИКТИГ ТУРУШТАН КӨӨРГЕ

Соңгулдаларның хуусааларын доктаамал чылдырары кымга, политиктиг күштерниң кайызынга ажыктыгыл?

Ук айтырыгга шын харыыны бээрде, «Ол кымга ажыктыг турганыл? деп өске айтырыг-биле солууру чугула.

Амгы бо соңгулдаларда Чазактың талалакчыларынга соңгулдаларны эрттирериниң хуусаазын соңгаарладыры кандыг-даа утка чок үүл-дүр. Үүвениң ужур-човун ап көөр болза, оларга эрткен президент соңгулдалары биле эрге-чагырганың үш деңнелдериниң органнарынга ам болур соңгулдаларның аразында хуусааны узадыры эвес, а сыр дедир, кызырары эң-не таарымчалыг. Үүге дээрге президент соңгулдаларынга чедип алган тиилелгениң чалгыынга чаа соңгулдаларны эрттирери чугула. Ынчалзажок билир бис, күүсекчи эрге-чагырга Дээди Хуралдың соңгулдаларны декабрь 14-те эрттирер дугайында шиитпирин хүндүлевишаан, ону эрттирерин мурнадырынче семевээн-даа.

Оппозиция элээн үеде шыдамык боон келген, ынчалзажок соңгулдалар хүнү чоокшулаан тудум, эрткен президент соңгулдалары биле удавас болур күүсекчи эрге-чагырганың үш деңнелдериниң органнарынга соңгулдаларның аразында хуусааныырадырынче үүткүл улам илдең илереп келген. Аңаа (оппозицияга) оларның март 16-да халаптыг аштырыышкынны соңгукчуларга уттундура берген турары онза чугула херектиг. Ынчангаш парламент соңгулдаларны эрттиреринге эки шынарлыг хоойлужудулга баазазын белеткээри дээш улуг-ла кызытпаан. Соң хүлээп алган хоойлулары дыка хөй принципиалдыг үүлдер талазы-биле российжи хоойлулардан карышкактыг болган. Оларның үндезинингe соңгулдаларны эрттирери бөдүүн: үүге дээрге бадылаашкыннарның түңнелдеринге таарышпаан кандидат бүрүзү ол түңнелдерни судламчыштыр күш чок болдурарын негеп болур турган. Ол дээрге, шыдыраа дылы-биле чугаалаар болза, оппозиция кес кырынга кээп, чайлаш чок аштырыышкындан корткаш, шыдыраа хөлүн андара ийишкени-биле домей үүве-дир.

(Уланчызы 2-ги арында).

Президентиниң ажыл-албаны

ТҮҢНЕЛИН АПРЕЛЬДЕ ҮНДҮРЕР

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак бо неделяның эгезинде Тыванын Камбы ламазы А. Хертекке баштаткан шажынчүдүлгелиг кижилерниң бөлүү-биле ужурашкан.

Аңаа Кызыл хоорайга төп хүрээ тудуунуң дугайында айтырыгны чугаалашкан, ону бо чылдың төнчүзүнге чедир тудуп доозар деп бодап турар. Президент Чазак деңнелинге чедир ол улусчу тудугга дуза чедирерин база чугаалаан. Келир үениң тудуунуң төлевилелиниң талазы-биле конкурстуң түңнелин апрель 15-те түңнээр, конкурска күзелдиг бүгү-ле кижилер киржип болур. Тускай агар сан ажыттынар. Ук тудугну бүгү-улусчу тудуг кылдыр чарлаан.

Ол ышкаш XIV Далай ламаның Тываже албан езузунуң аян-чоруун кылып кээп болурунга белеткел дугайында, соңгулда кампаниязының үезинде амыр-шөлээн байдалды болгаш сырый каттыжыышкынны улам турум болдурарының дугайында чугаа база болган.

Бистиң корр.

Парлалга албаны дыңнадып тур

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧЫЛДА ОРУЛГАЗЫ

ТР-ниң Президентизиниң парлалга албанының дыңнатканын езугаар алырга, 1998 чылдың март 20-де ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак Тыванын Күрүнениң үндүрүг инспекциязынче 1997 чылдың дургузунда алганы бодунуң орулгаларының дугайында декларацияны дужааган. А күрүне албан-хаакчызының декларциязын бо чылдың март 3-те-ле киргген.

Шериг-оол Дизижиковичиниң кол ажылдап турар черинден алган орулгазы 59,9 млн. рубль болган, район коэффициентизиниң болгаш девискээр немелделериниң түүнүн немей санап кээрге, ук сан-түүге 25,0 млн. рубль немешкен.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелинге ажылы дээш төлевирден орулгалар 35,4 млн. рубльге деңнешкен.

Ынчан кээрге, 1997 чылдың дургузунда алдынган ниити орулгаларның түүү 120,3 млн. рубль болган. Хоойлуга дүүштүр ол түүнден янзы-бүрү үндүүрүглерни болгаш чыылдаларны төлээн. Ооң иштинде 28,6 млн. рубльди боторулга үндүрүүнге, 0,9 млн. рубльди пенсия фондузуунче, 3,8 млн. рубльди янзы-бүрү чыылдаларга тыртканн. Түңнелинде холга арыы-биле 87,0 рубльди алган. Ортумак айның орулгазы 7,2 млн. (87,0:12=7,2) рубль болган азы 1200 америк доллар болуп турары ол.

Кызыл хоорайның ээзи кым болурул?

Соңгукчуларның дилээ-биле

Кызыл хоорайның чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарның

ДОПЧУ НАМДАРЫ

Зоя Назытыевна САТ

З. Н. Сат Каа-Хем кожуунну Ажык деп черге 1944 чылдың январь 2-де 6 уруглуг арат өг-бүлеге төрүттүнген.

Өөнүң ээзи: Чечек-оол Дамбаевич Сат — инженер-механик, амгы үеде пенсионер.

Оглу: Владислав, 1967 чылда төрүттүнген, кадайлыг, Красноярскиниң башкы институдунуң төөгү факультедин дооскан, 3 харлыг оолдуг. Өг-бүлези-биле Красноярскиде чурттап турар.

Уруу: Зарина, 1972 чылда төрүттүнген, Новосибирскиниң электро-техниктиг институдун дооскан.

З. Н. Сат 1962 чылда Кызылдың № 2 ортумак школазын алдын медаль-биле дооскан. Ол-ла чылын Красноярскиниң эмчи институдунче өөренип кирген. 1969 чылда, институтту дооскан соонда. Кызылдың эмчи училищезинге хирургия эртемин башкылап турган. 1975—90 чылдарда — Кызыл хоорайның эмчи училищезиниң директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы болуп ажылдаан. 1990 чылда — эмчи училищезиниң директору. 1990—93 чылдарда — Тыва АССР-ниң Дээди Созединиң депутатады болбушаан, аңаа «Кадыкшыл, өг-бүле, ие-чаш камгалалы» комиссияның даргазы турган.

1992 чылда Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыы-биле хоорай чагырганың даргазы кылдыр томуйлаткан.

1993 чылдың декабрьда Кызыл хоорай чагырганың даргазының албан-дужаалы дээш эрткен соңгулдаларга элээн билдингир кандидаттарны тиилеп үнген. Ол «Сибирь болгаш Ыраккы чөөн чүк» ассоциациязының база российжи хоорайлар эвилелиниң ажыл-хемчеглеринге доктаамал менеджер белеткелин эртип келген.

Тыва Республиканың Чазак кежигүнү.

1993 чылдың декабрьдан **КЫЗЫЛ ХООРАЙ ЧАГЫРГАЗЫНЫҢ ДАРГАЗЫ.**

Амы-хуу шынарлары: — харыысалгалыг, шиитпирлиг. Ол туруштуг болгаш сорулгазын чедип алыр дээнде кызымак база үргүлчү тодаргай түңнелдер дээш ажылдап билири;

— улус-биле чугаалажып билири, хоорайның чидиг айтырыгларын эки билири, нарын, берге айтырыгларны шиитпирлептер аргаларны тыптары;

— хандырылгазы кошкак, хөй уругларлыг өг-бүлелерниң база Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының байдалдарын ханы билири;

— ол мергежиллиг удуртукчу болбушаан, бодун долгандыр бурунгаар үзелдиг, ажылдап билир кижилерни хаара тудуп шыдаары;

— орус болгаш тыва дылдарга хостуг чугаалаары;

— хоорайжылардың эргежаны дээш Чазактың мурнунга үргүлчү шыңгыы туржуп билири.

Ооң соңгулдаларга лозунгу: «Өг-бүле, чогумчалыг байдал, чогаадыкчы ажыл!»

Александр Юрьевич КАШИН

1963 чылдың июнь 12-де Приморье крайда Владивосток хоорайга ажылчын өг-бүлеге төрүттүнген. 1970 чылда ада-иези-биле Красноярск хоорайга кежүп келген болгаш 1978 чылда ажыл-чорудулгазын «Красноярсккрайфото»-га фотолаборант болуп ажылдаан.

1981 чылда Красноярскиниң металлургия заводунга слесарь, ол-ла чылын Красноярск университединиң филология факультединиң студентизи. 1984—86 чылдарда стратегтиг угланыышкынныг ракета шериглерингe албан эрттирген.

1986 чылда металлургия заводунга «Рабочая жизнь» солуннуң корреспондентизинге ажылдап турган. Аныяктарның чуртталга комплекизин даргалап турган. 1984-86 чылдарда Красноярск университединге өөредилгезин Иркутскиниң күрүне университединиң журналистика факультединге бот-өредилгеже шилчигижеге чедир уламчылаан. 1988 чылда Кызыл хоорайга көжүп келген. Ачы-дуза коргүзер хөөржүдүлге черинге ажылдап турган. Ооң сөөлүнде телевидение студиязының редакторунга ажылдаан.

1989 чылда Иркутскиниң күрүне университединден сессияга киришпээн дээш үндүрткен (сентябрь 13-те № 1780 (3 дужаал).

1990—92 чылда Москва хоорайга «Гласность» информация бюллетениниң редактору. 1992 чылда Кызылга «Азияның төвү» хууда бот-тускайлаң бүдүүрүлгениң директору.

Ооң фирмазы чыл-даа четпейн, хоойлуга дүүшпес кылымал водка садыглаар дээш үндүүрүг албанының ажылдакчылары-биле чөрүлдээни турган. Ол «кара» ажылын уламчылап турган.

1994 чылда РЛДП-ниң девискээр салбырын Тывага турган болгаш ону удуртуп эгелээн. Томскиниң күрүне университединиң юридиктиг факультединде бот-өөредилге-биле өөренип турар, амгы үеде дөртү курста.

1995 чылдан эгелеп РЛДП-ниң Күрүне Думазында депутат А. А. Зуевтиң дузалакчызы. 1996 чылда «Поговорим?» солуннуң турган болгаш ооң тургузукчузу. 1995 чылда Кызыл кожуун чагырганың даргазынга кандидат болуп, а 1997 чылда ТР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга кордакчылап турган. 2000 чылда Россияның Президент соңгулдаларынга киржир мен деп чаңгыс эвес удаа медеглээн. Амгы хүннерде кандыг-даа экономика, сан-хөө болгаш удуртуп баштаар арга-дужулга чок-даа болза, Кызыл хоорай чагырганың даргазының албан-дужаалынче үүткүп турар, ооң-биле чергелештир ТР-ниң Дээди Хуралының депутадынга кандидат кылдыр бүрүткеткен.

Виктор Дмитриевич МОЛОМДАЙ

1946 чылдың сентябрь айда Кызыл хоорайга албан-хаакчы өг-бүлеге төрүттүнген. 1954 чылда Кызылдың № 2 школазынга өөренип киргеш, 1965 чылда дооскан. Ол-ла чылын республика типографиязынга өрүкчүнүң өөреникчизи болуп ажылдаан. 1965 чылда Караганданың совет садыг институдунга өөренип киргеш, 1970 чылда экономист тускай эртемни чедип алган.

В. Д. Моломдай 1970 чылда Тываның хереглекчилер эвилелиниң килдис эргелекчизинге ажылдап киргеш, 1972 чылда ону ВЛКСМ Тыва обкомунуң саң-хөө ажылагый килдизиниң эргелекчизи кылдыр шилчиткен. Орта 1978 чылдың февральга чедир ажылдаан.

1978—85 чылдарда республиканың Садыг яамазының шугумунга ажылдаан. 1985—90 чылдарда В. Д. Моломдай Кызылдың бажың тудар комбинадының начальникининиң оралакчызынга ажылдаан. Ооң соонда бир чыл иштинде Садыг яамазының баазазының директору болуп ажылдаан. 1991 чылдан эгелээш сайгарлыкчы ажылды чорудуп турар.

Өг-бүлелиг, ийи оолдуг.

1996 чылда Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» деп медалы-биле шаңнаткан.

ДАМЧЫЫР ЧУГААЛАР БОЛГАШ ДОРТ ХАРЫЫЛАР

(Төнчүү. Эгези 1-ги арыпда).

Оон ааңыда, күүсекчи эрге-чагырга бюджетте ажылышчилерге шалың өрезин декабрьда шалыкын эгидип эгелээни оларны база дүвүредиткен. Соңгулда мурнунуң демиселинге бодунуң тактиказын саң-хөө бергедээшкиннерниге, төлелгелериниң хоочураан бүтпезинге тургузар бодап турганнарга ол чорук оларның ыяк тергиин көзерин ап октаткан. Соок кыш ЧЭТ-тиң туруп алыры азы доцупдожаан бажың-балгаттар ышкаш, шак ындыг опза белекти оларга супуптар боор деп идегел-биле хуусааны соңгаарладырынче чүткүткеннер. Күүсекчи эрге-чагырга оларга ындыг арганы база берөөн.

Адактың сөөлүнде база бир чылдагаан турган, ону «Яблоконуң» девискээр салбырының удуртукчузу В. Д. Тавберидзе Кызылдың соңгулда комиссиязының хуралынга ыыттан үндүрген. Ол бодунуң оппозиция талазыбиле мурнундагы эштежикчилерин соңгулданы өш-биле соңгаарладып, оларны тустузунда аңгы эрттирерин чедип алыр дээш ынчан тур силер деп дорту-биле буруудаткан. Аңгы эрттирер деп чүл ол? Соңгулдаларны баштай тус чер чагыргаларының даргаларышыын, а ооң соонда парламент депутаттарыныын эрттирер — ол чүл дээрге, эгезинде «байгы күш-биле хоорай» туржуптар, ооң соонда Дээди Хуралдың депутаттарынга боттарының кандидаттарын бир демниг деткиптер.

Чүү деп чүү дээр боор, оппозиция бодунуң планнарын долузу-биле эвес-даа бол, чамдыызын чедип ап шыдаткан: соңгулдаларны тус-тус аңгы эрттирерин шыдаваан, ынчалзажок соңгулдалар хүнүн шуут-ла апрель чедир ырадыпкан.

СӨС МӨҢГҮН, ЫЫТ ЧОГУ — АЛДЫН

Президент Кызыл хоорай чагыргазының даргазынга кордап турар кижилериң аразындан кымны деткип болур дээрзин мынчага чедир чүге ыыттавайн турарыл?

— Шын харын. Хоорай чагыргазынга кымны шилип алыры Президентиге кончуг чугула. Кызыл дээрге, найысылал-ла болгай. Мында 97,3 муң кижи чурттап турар. Ол кедергей нарын болгаш улуг ажыл-агый-дыр, аңаа хүн бүрүнүң кичээнгейи, шалыпкын чорук-биле социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээр апаар. Мында девискээр салбырларының партияларының болгаш шимчээшкиннериниң удуртукчу органнары мөөңнеттинген. Ынчангаш чагыргага эмин эрттир политика сүрүксээр, харын экстремисчи хөөнүг кижини соңгууру бүгү республикага ажык чок дээрзи билдингир.

Президентиниң ыыттавайн турары дээрге, ол чүгле хоойлуга чагырткан кижи эвес болдур ийин. Ооң база бир чылдагааны — президент соңгулдаларының үезинде кызылчыларның мерген угаанының көргүзүп, ону деткээнинде болдур ийин. Чагыргага төлептиг кандидат кирер ужурлуг дээрзинге ол идеген турар болгаш ындыг кижи соңгудуп алыр болза, моон соңгаар харыысалганы тус-тустап аңгылаар дугайында тускай керээ езугаар үре-түңнелдиг кады ажылдаарынга бүзүреп турар.

Президент Ооржак республика прокурору турган аныяк, перспективтиг болгаш дидим кижи А. П. Дамба-Хууракты ажылындан чүге хостааныл?

ПРОКУРОР КИРЖИРИН ЧҮТКҮДҮП ТУРГАН

Республика прокурорун ажылындан хостаары азы ону томуйлаары — Президентиниң херээ эвес. Ону үндүрер-киирерин Россияның Чиңгине прокурору шиитпирлээр. Билир болгай силер, республика прокурору турган А. П. Дамба-Хуурак бодунуң дорт хүлээлгелеринге өөрүштүр Россияның төлээлекчи органнары болур Күрдумаже болгаш Федерация Чөвүлелинче соңгулдаларга киржип турган. Чамдык дыңнадыгларга алырга, Россияның Чиңгине прокуратуразының удуртулгазы мындыг чүүлдерни аңаа сумелээн турган: бир болза бодунуң дорт хүлээлгелерин күүседирин, бир болза — соңгулдаларга киржирин. Ынчангаш ол соңгулдалар үезинде Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынче кандидат кылдыр киржирин шилип алган. Ооң түңнелинде ол республика прокурорунуң албан-хүлээлгезинден боду үнген.

Президент партияларның, шимчээшкиннериниң, хөй-ниити төлээлери-биле кандыг өөрүлдээлериниң ужурундан кады ажылдавайн турарыл?

ДАМЫРАКТАР БАР— ПОЛИТИКТИГ АГЫМНАР БАЗА ТУРУП КЭЭР

Республика база ооң чону дээш херек кырында сагыш аарып чоруур политиктер-биле кады үре-түңнелдиг ажылдаарынга Президент кезээде белен болуп келген болгаш белен-даа. Ажыктыг тодаргай сүмелерни үнелээр кижилерни хүндүлээр-даа. Өскертинмес сеткил-бодал, изиглениишкиннер эвес, а кижилер дугайында сагыш човаашкынныг шүгүмчүлелди кезээде ханы хүлээп алыр. Чедир кылдынмаан үүлдерни шалыпкын кылып боттандырарынче кезээде чүткүлдүг.

Профэвилелдери, хоочуннар чөвүлели, хөрээженнер эвилели дээн ышкан массалыг организациялар-биле, а ол ышкаш композиторлар, чуруктчулар, чогаалчылар, журналистер эвилелдери болгаш оон-даа өске чогаадыкчы эвилелдер-биле Президент сыры харылаалыг болгаш чугаа үезинде бот-боттарының аразында билчиишкинниг тодаргай түңнелдерни үндүрүп турар.

Партияларның болгаш шимчээшкиннериниң төлээлекчилери-биле үе-үелеп ужуражып турган, республиканың амгы база келир үезиниң айтырыгларынга хамаарыштыр бодунуң бодалдарын ажыы-биле илередип, Тываның хөй National дыгының чонунуң амыдыралчы чугула айтырыгларын шиитпирлээриниң арга-хевирлерин боду саналдап, оларны сонуургадын турар айтырыгларга тодаргай харыыларны берип турар.

Россияда партияларның болгаш шимчээшкиннериниң девискээр салбырларының база тус-тус черлериниң удуртукчулары-биле ужуражылгаларның ажыктыг чоруу оларның талалакчыларының саны хөй болган тудум улам экижиир ийик. РФКП-ниң болгаш аграр партиязының салбырларындан аңгыда, оларның чаңгызында-даа оода-ла 500-600 санныг кежигүн амдыызында чок болуп турар. Бир эвес оларның артында чоп хөй турган болза, чон оларны боттарының эрге-ажыктарынга дүүштүр боданып, ходелирипче албадаптар турган ийик, политиктиг медеглелдер болгаш хөй аазаашкыннар кылырда харыысалганы медерээринге, куруг черге ат-алдар чедип ап турбайн, харын тодаргай чүүлдерни чедип алырынче сагыш салыырга, чаа ажыктыг бодалдарны херек кырында боттандырарынга өөредип каар турган ийик. А амдыызында оларның хартаачылары чүгле ат астын алган чоруп турар. Политиктиг агымның будулчак үезинде болган-на кижи баштакчы боон болу бээри чадап чок болгай.

Ындыг-даа болза, Москва безин дораан туттунуп, хөгжүй бербээн болгай дээрзин Президент билип турар. Дамырактар турар болза, агымнар тыптып келир, бир эвес тодаргай чугаа турар болза, — кады ажылдажылга хөнүй бээр. Бүгү чүве бодунуң үезинде боттаны бээр.

Президент Ш. Д. Ооржак болгаш оралакчы президент А. А. Мельников олар кайызы-даа Москвада хуула бажыңнарлыг дээр дугайында фактыны чүге кончуг чажырып турарыл?

КВАРТИРА АЙТЫРЫЫ: «ДИДИР-ДИДИР» БОЛГАШ ФАКТЫЛАР

Маңаа «факт» деп сос шуут ажыглаттышмас. Турбаандаа, болбаан-даа чүве факт болуп шыдавас. Соңгулдалар үезинде ындыг айтырыгларга Ооржак-даа, Мельников-даа харыылап шаг болган. Билбес кижилерге ам база катап харыылаар болган-дыр. Республикаларның, крайларның, областарның удуртукчуларынга Москваның аалчылар бажыңнарынга чурттааны дээш Федерация Чөвүлели төлеп турар. Президент Москвага ажылдап турар үезинде «Россия» аалчылар бажыңында дорткы каътта 171 дугаар өрээлде чурттап турар. А оралакчы президент А. А. Мельниковтуң аалчылар бажыңында доктаамал чурттаар чери чок, ынчангаш келгенде-ле «Москва» гостиницазынга чурттап турар. Москвада квартиралыг улустар бо: Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдей, Россия Федерациязының моон мурнунда Дээди Совединиң депутаттары турган А. Н. Пиче-оол, Ч.-Д. Б. Ондар, Күрүне Думазының депутады турган К. Д. Аракчаа болгаш Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлөөзи турган В. Х. Сүге-Маадыр олар.

Сөөлгү ийи чылдарның дургузунда «Тува ТВ-информ» солунчугашка Президентиге хамаарыштыр дорамчылалдыг материалдарны доктаамал бижип келди. Ол азарганчыг солунчуң редакциязы-биле Президент чүге судташпайн турарыл?

СУДТАЖЫРЛАРЫ СУДТАЖЫР, А АЖЫЛДААРЫ АЖЫЛДААР

Бир эвес Дээрги Соңгукчу шагда-ла шиитпирлеп көрүп каапканда, чүү дээш судтажыр боор! Ш. Д. Ооржакты ийиги удаа соңгуп алганыла түңнелди берип тур ышкажыл. Ажыы-биле чугаалаарга, «Тува ТВ-информ» солунчугаштың парлап турар чүүлдериниң дугайында шагда-ла чугаалажып, бижип каапкан, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «дидир-дидир» тарадып, оппозицияның массалыг информация чепсектеринге ону улам өскүдүп турары олдур. Ам ол оңгарландыр бастырып каапкан оруктуң чаңгыс черде долганып турары ол. Ындыг чүве оларның боттарынга-даа шыланчыг апарган боор. Ону үндүрүп турар кезек кижилер ам ырмазы сынын, харын-даа оон боттары ойталап турар апарган. Чаа «боктар дилээр» дээш хөделиишкинге кандыгдаа «чедишкин» чок арткаш, олар ам хир-чамга, довурак-доозунга алыскаш, күш чок арткан архив документилерин дилеп турар. Сойгалаашкын дилээр чүткүлге алыскаш, ам харын, мырыңай, археологтуг дилээшкиннерге кирип болур-ла-дыр.

Шак ындыг аргажок, ону помчуп турар кезек кижилериниң угаан-медерелин тооредип, азарганчыг солунчугашты пат боорда сомалап үндүрүп турар кижилер-биле судтажыры — бүгү чопнуң соңгуп алганы Президентиниң децнели эвестир. Ооң орнунга, Президентиниң талазындан шыңгыызы-биле шиитпирлээр езулуг чончу ажыл-херектер-биле холбашканы дээре боор.

Кандидаттар дугайында сөс

БАДЫТКАЛ

Владимир Бораевич Кара-Сал 1938 чылда Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузунуң Арысканныг-Алаак деп черге малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол ийи харлыындан эгелеп чартык өскүс арткаш, хөй ажы-төлдүг бот-нениң өг-бүлезинге өскен. Тээлиниң ортумак школазын дооскаш, «Сылдысчыгаш» солунга корреспондентилеп, ооң сөөлүнде «Тываның аныяктары» солунга кылдыс эргелекчилээн.

Свердловскиниң юридиктиг институдун 1964 чылда чедишкинниг дооскаш, дээди эртемниг юрист болган. Бии-Хем кожуунуң прокуратуразынга байысаакчылан, Тыва Республиканың прокуратуразынга судтарга кеземче херектерин көөрүн хайгааараар талазы-биле килдизиниң прокурорунга, ооң дараазында ук килдистиң начальнигинге ажылдаан. 1970 чылдың октябрьдан 1980 чылдың ноябрьга чедир Тыва Республиканың прокурору турган, юстицияның III классының күрүне чөвүлекчизи. 1980 чылдан 1994 чылга чедир Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының сайыды болуп ажылдаан. Милицияның генерал-майору шериг дужаалдыг. Сөөлгү үш чылдарда Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы болбушаан, Чазактың күрүне-эрге-хоойлу эргелелин удуртуп турган. Амгы үеде Тываның Лицензия (чөпшээрел бээр) палатазының даргазы, Тыва-япон шиитилелдің удуртукчузу.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадынга Бай-Тайганың № 13 соңгулда округундан кандидаттар: композитор Борис Чамбыт, «Кызыл-Даг» коллективтиг ажыл-агыйның директору Федор Сарыглар, Тываның Москвада төлээ чериниң удуртукчузу турган Владимир Сүге-Маадыр, юрист Владимир Кара-Сал — шупту төлептиг кижилер-дир. Чижээ, Владимир Хертекович ТР-ниң Москвада төлээ черин удуртуп, канчаар ажылдап турганын дыңнаан болгаш билир мен. Тыва Республиканың Улуг Хуралының кежигүнү. Ынчаарга Владимир Бораевич Кара-Сал дээрге, ол төлептиглериниң эң-не төлептии, онзагай кижи деп санап чоруур мен. Мен бодум Чаа-Хөл чурттуг кижи мен. Ынчалзажок кажан Кара-Сал школага өөренип, солуннарга ажылдап турда, ону таныыр болгаш эки билир мен.

Дээди Хуралдың депутадынга В. Б. Кара-Салды депутат кылдыр соңгуп алыр болзуңарза, кандыг-даа частырыг кылбааныңар ол болур ийик! Ооң сөөлүнде силерниң иштиңерден кымгадаа хомудал турбас. Бо сөстеримни бадыткаарының боттуг барымдааларын ам допчулап бижиир, силер бүгүдеге бараалгадыр бодай-дыр мен.

Бирээде, хамыктың мурнунда Кара-Салдың алызындан ак сеткилдии, чонга, кижилерге шынчызы, сагыш-сеткилиниң ханызындан бердингени, алыксак-чиксек, чазый-чилби эвези-дир. Тыва Республиканың прокурорунга он чыл, Иштики херектер сайыдынга он дорт чыл, ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызынга сөөлгү үш чыл дургузунда ол ажылдаан. Чамдык кижилер ышкаш, бажын ажыр байып алырын ол кажан-даа күзевээн: ооң арынүүрү арыг-силиг. Генерал Кара-Салдың бөдүүн амыдырал-чуртталгазын көргеш, Индия ышкаш Азияның улуг чуртунуң Иштики херектер яамызын үжен чыл дургузунда удуртуп келгеш, ооң сөөлүнде премьер-министри болган Шастри деп генералдың дугайында сактып келир-дир мен. «Индияда эң-не бай кижи Шастри-дир» деп, даштыкы чурттарның солуннары бижип турган. А херек кырында чүү болганыл дээрге, кажан Индияның болгаш Пакистанның аразынга дайын чоруп турда, ук дайынны соксадыр соруулга-биле пакистан президент генерал Аюб Хан-биле чугаалажыышкыннарны Ташкентиге кээп кылгаш, тайбың керээзинге ат салган сөөлүнде, Шастри хенертен чүрээ баксыраан, аңаа мөчээн. Ол кижи кыстарынга безин бээр өнчүзү чок, көңгүс ядыы кижи болган. Бодунуң улуг чуртунга, хөй миллион чонунга ол хире шынчызы-биле бараан болуп чораандыр...

Бодунуң хүнде албан-дужаалын ажыглап алгаш, бажын ажыр байыырынче чүткүүр ийи-чаңгыс кижилериниң бары чажыт эвес болгай. Чижээ, Кызылда бир квартиралыг, а Москвада база бирээлиг чамдык кижилер тыптын келген, харын Москвада 150 миллион эрги рубль өртектиг бажыңны күрүнегге чаңгыс-даа көпеекти безин төлевейн, хуужудуп апкан таварылга безин бар. А Кара-Салда чаңгыс дөрбелчин метр безин чуртталга шөлү Москвада чок ийин. РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң депутады турган чылдарында ындыг арга Кара-Салга турган. Ынчалзажок, ындыг бужар чүвени ол кылбаан! Кызыл хоорайда ооң өг-бүлезиниң чурттап олурар байдалы безин дыка бөдүүн.

Ийинде, кажан Кара-Сал республиканың прокурору болгаш ооң дараазында Иштики херектер сайыды турган үезинде Тывага хоойлу-дүрүмнү камгалаар, сагыыр, корум-чурумну тудар талазы-биле улуг ажылдарны кылган. 1991 чылдың августа кончуг дүшкүүрлүг, харын ондактыг үеде безин Владимир Бораевич нейтралдыг болгаш сарыылдыг турушту эөлевишаан, республиканың бүгү девискээринге корум-чурумну хандырып шыдаанын амдаа утпаан бис. Бедик албан-дужаалдыг чамдык кижилер эргилделиг нарын ол үе-чадада ол-бо талаже чайгылып турганын база утпаан бис. Генерал шериг аттыы аңаа тывысканы, «Хүндүлелдиң демдээ» орден болгаш хөй медальдар-биле ону шаңнааны, Федерация Чөвүлелиниң депутадынга Тывадан соңгааны, Тыва Республиканың Дээди Совединиң 4—6 чыыштарының депутадынга хой удаа соңгудуп келгени таварылга эвес. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызын ол удуртпушаан, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң депутадынга соңгуткан сөөлүнде Россияның үстүкү палатазының даштыкы херектер талазы-биле комитединиң кежигүнү болуп турду. Парламент делегацияларының составынга ону киирбишаан, делегейниң элээн каш чурттарынче, тодаргайлаарга, Американың Каттышкан Штаттарынче, Австрияже, Словакияже, Францияже, Араб Эмираттарже, Вьетнамче, Финляндияже, Японияже ийи удаа чорудуп турган. АКШ-тың президентизи Билл Клинтон-биле ужурашкан, ол чурттуң өнзагай хоорайлары болур Вашингтонга, Лос-Анджелеске, Сан-Францискога барып чораан. Кажан Россияның парламент делегациязы Францияга барып чораан үеде Россияны Европа Чөвүлелиниң кежигүнүнге хүлээп алыр бе азы чок бе — деп чидиг айтырыг турган. Орус эвес национал-дыг, Азия диптиң төвүнден келген дужулгалыг юрист аңаа санал бергеш, Россия ышкаш, делегейниң улуг чуртун Европа Чөвүлелиниң кежигүнүнге хүлээп алырының эргежок чугулазын болгаш барымдаалының бадыткап көргүскен. Ам Россия Федерациязы болза, Европа Чөвүлелиниң бүрүн эргелиг кежигүнү болгаш ооң ат-алдары чүгле Европага эвес, харын бүгү делегейге белээн. Ынчангаш бажы бедик Бай-Тайганың оглу бүгү Россияның мурнунга безин ачы-ханыяалыг болганын чоргаарал-биле демдеглээр апаар. В. Б. Кара-Сал Японияга ийи удаа барып чорааның үстүнде бижидим. Россияның болгаш Японияның аразында маргылдаа-чөрүлээлиг дөрт ортулуктар дугайында нарын, харын чидиг айтырыгларны японнар-биле чугаалажып көөрүнге киришкен.

Үште, Владимир Кара-Сал дээрге, мырыңай аныяандан бээр-ле салым-чаяанныг, талантылыг журналист, чогаалчы кижи. АКШ-ка барып чорааныныың дугайында «Америка», Японияга аян-чоруунуң дугайында «Дың хаяазының чурту» деп ооң орук демдеглелдерин дыка соңуургап номчаан мен. Бижээни ханы уткалыг, бүзүренчиг, сөс-домаа чечен-мөрген. Даштыкы чурттарның, черлериниң аттарын, өске сөөк кижилериниң фамилияларын безин шын демдеглен, бижип алыры дыка нарын болгай. Ону шыдаар-ла кижи шыдаар. Кара-Салдың ол орук демдеглелдери — даштыкы чурттарга ажыл-чорудулгазының дугайында Тываның бүгү чонунуң, соңгукчуларының мурнунга отчеттарыдыр.

Дөртте, ол чээрби ажыг чылдар дургузунда хөй National дыгының улуг коллективтерни удуртуп келген болгаш бедик арга-дужулгалыг, кижилер-биле эптиг ажылдап билир, байдал кандыг болурун баш бурунгаар чогуур үезинде эскерип каар болгаш оортан шын шиитпирни хүлээп алыр кижи. Кижи боду бөдүүн, биче сеткилдиг, ынчалзажок бодунга болгаш кады ажылдап турар кижилерге кезээде негелделиг болгаш тала-дугай тыртпас. Хоойлу-дүрүм талазы-биле ханы билиглиг, улуг дужулгалыг, бодунуң шын туружун камгалап шыдаар.

Бай-Тайганың шынчы болгаш төлептиг оглун Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадынга 1998 чылдын апрель 5-те соңгуурунче ооң чаңгыс чер-чурттугларын база катап кыйтырдым!

Алексей ДУГЕРЖАА.
Күш-ажылдың хоочуну.

БҮЗҮРЕЛДИ ЧЕДИП АЛЫР-ДАА

Удавас болур тус чер чагыргаларының даргалары болгаш девискээр аайы-биле парламентиге депутаттар дээш чон ортузунга тайылбыр ажылдарын ол талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудуп турар. Деппидер ужурлуг кандидаттарның мөзү-бүдүжүн, соңгукчуларның идегелин, бүзүрелин амыдыралга, ажыл-херектер кырынга боттандырып шыдаар-шыдаваныың дугайында бодамчалыы-биле сайгарып көөр үе келген. Эрткен үелерде ышкаш, дужа-келбижө чамдык кижилерни соңгуп, депшидип алырывыска, хөй-ниитиге кандыг-даа организас-массалыг ажылдар чорутпас, аңаала «чирик» дуглан чоруп тургулаар турган. Чамдык эштер эрге-дужаалче чүткүп, чымчак «сандайлар» ээлексээр болгулаарлар.

«Ажыл-агыйны ээ езу-биле көөр талантылыг, шынчы организакчылар херек» — деп, Президент Ш. Д. Ооржактың соңгулдаларга Кыйгырыын изии-биле деткивес арга чок.

Мөңгүн-Тайга кожуун — республиканың база бир эң ырак, кыдыг-кызыгаарда турар, кадыг-ширинин бойдустуг черлериниң бирээзи дээ чоп билир. «Таптаашкынның чылдары» дижиривис, 1980 — 1990 чылдарда кижилериниң күш-ажылга болгаш хөй-ниитиниң ажылдарынга киржилгези кончуг эки турганын утпаан боор бис.

Владимир Думатович Хемер-оол 1986 чылдың чайынында партияның Мөңгүн-Тайга район комитединиң бирги секретарынга ажылдап келген соөлүнде, кожуунуң ажыл-амыдыралынга көскү өскерлиишкиннер болгулаан. Ол боду бөдүүн, биче сеткилдиг, чон ортузунга организас-массалыг болгаш идеология ажылын билдилии-биле удуртуп келген, ажыл-агый дээнде негелделиг, айтырыгларны дорт шиитпирлээр, өске эштер ышкаш, ол-бо деп чылзып турбас дээраин мөңгүн-тайгажылар утпайн сактып, чугаалажып турарлар. Партия райкомунуң бирги секретары чоннуң амыдыралын доктаамал хайгаарап, шефтер, хөй-ниити ажылдары болган черлерде чөрле чыда калбайн чораан.

Мөңгүн-Тайга кожуунуң девискээри кадар оттуг болгаш мал чеминге ажыглаар сиген эвээш девискээрлерден үнер хараазы-биле чыдың-на чайгы үелерде республиканың өске кожуунар девискээрлеринден, тодаргайлаарга, Өвүрнүң Ак-Чыраа, Улуг-Хемниң Торгалыг, Арыг-Үзүү, Ийи-Тал дээш, оон-даа өске черлерден ажыл-агыйларга бөдүүн мал чеми белеткээр тускай планнаалгаларны партия райкому, райкүүском бүдүрүлге, албан, организация черлеринге берип каарга, ону күүседири албан турган. «Планхүлээлге күүседири — албан — ажыр күүседирге — алдар, хүндү!» деп лозуңнарның адаа-биле план күүседир дээш шырбайып-ла турдувус.

В. Д. Хемер-оол сиген белеткен турган шефчилерге келгеш, ажыл-агыйның организациязында чедер-четпестерни тодарадып, билип алырындан аңгыда, ажылды бодунуң холу-биле тудуп кириптер турду. Хол кадыырыбиле сиген кезин турда суг чүгле чүлгүүр-ле. Ол үеде партияның район комитединиң чамдык даргалары сургакчылап чедип келгеш, чүгле «аксы-биле аал көжүреринге, дылы-биле дыт ужурарынга» өйлежип турду.

Ол чылдарда кожуунуң бирги секретарының даалгазы-биле чурттакчы чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер, ону сайзыраадыр талазы-биле план-хемчеглерни тургузуп, көдээ ажыл-агый эргелелинге тускай даалганы бээрге, республиканың иштики кожуунларындан дагаа, хаваннарны эккеп, албан, организациллар болгаш хууда кижилерге азырап өстүрери-биле садыглап турду. Кожуун төвү Мугур-Аксы суурга дыка хөй чурттакчылар бажыңнарының девискээрлеринге теплицаларны кылып, ногааларны, штакетниктер иштинге картофельди тарып, багай эвес дүжүттү ап турдулар. «Мөңгүн» совхозу (директору С. Х. Монгуш турган) улуг теплицаны туткаш, огурец, помидорну остүрүп, суурнуң, көдээниң чурттакчыларынга салыглап, бодунуң кассазын эвээш эвес акшатөгерик-биле долдуруп турду. Бо болгаш оон-даа өске суурнуң чаагайжыдылгазынга хамаарышкан чүүлдерге, тодаргайлаарга, ишкээртен чыжыргананы, шивижигештерни тарып, кадыг-ширинин бойдустуг девискээрге черле чоп ногаа, картофель болгаш өске-даа үнүштер үнүп болбазыл дээрзин хөй эвес үеним иштинде ажылдаан-даа болза, Владимир Думатович бадыткап, дыка хөйну кылып четтигипкен. Агаар-бойдузу чеже-даа шириин болза, кижи бодула кызыл ажылдаар болза, аъш-чемге хереглээр кандыгдаа ногаа аймаан борта өстүрүп алырының аргалары барын тус черниң чурттакчылары, ону шенеп турган кижилер билир апарганнар.

Шынын чугаалаарга, партия үезинде эки чурттап, амыдырап чораан-на болгай бис. Ол үеде партия ажылдакчызы кижи ажыл-агый айтырыгларынче дорт киржилге кылбас турган, а ажыл-агыйның айтырыгларын районнуң күүсекчи комитеди дорт харыылаар хүлээлгелиг турган. Ындыг-даа болза, Хемер-оол секретарь олут орбас, чыдын чытпас кижи. 1986 чылдан эгелеп шенелде кылдыр эгелеп каан Кызыл — Саглы — Мугур-Аксы аразының автотранспорт-биле харылзажыр дорт оруунуң тудуун дүргедетпес болза, үе-шаг бергедээр болза болдунмайн баар дээрзин баш бурунгаар билгеш, оруктуң тудуунга боду дорт киржилгелиг болган. Москвадан бээр чоруп турган, хая-даштыы-даа чуура үстүрүптер күчүлүг улуг чехословак марканың тракторун-даа чугаалажып турган эккелген. Оонна эгелээш, орук тудуунуң айтырыгларын бодунуң холунга алган дарга.

Улуг күрүне ССРЭ буступ дүжүп, тоо быдарай бээрге, Россия рынок харылзаалаарынче кирерге, бүгү-ле чүүлдер акша-төгерикке үскеш, ылаңгыя кожууннар, суурлар аразынга аргыжарының айтырыглары тоң баксыраан. «Таптаашкын» чылдарында Мөңгүн-Тайга кожууну-биле найысылал Кызыл болгаш республиканың өске-даа кожуунларының харылзаажырының айтырыглары амыр турган-на болгай. Бир хүнде самолеттар, ылангыя чайгы үелерде суг 8—9 рейстерни кылыптар турду. Чамдык эштер Кызылче эртепги рейс-биле ушкаш, ажыл-херээн чогудуп алгаш, кежээки рейс-биле дедир чаныр келир турду.

Дорт арыжылга оруу чок турар үеде оске, хары чурт Моолдуң девискээрлери-биле эртерге халалыын чүү дээр ону! Ылаңгыя чайгы үелерде Өвүрнүң Ак-Чыраадан сиген белеткелиниң кидин түлүк үезинде, чайның кончуг изиг хүннеринде дөртбеш кызыгаар таварын чорааш чедер. Моол кызыгааржыларның хыналда эрттирер черлериниге чеде бээрге (орайтай бергенде) «Солнце нет»! — дээш эрттирбейн баарга, хонар ужурга таваржыр, хилинчектиг-ле үелер...

Владимир Думатович Хемер-оол кожуунга хөй эвес санныг чылдарда ажылдаадаа, бодунуң «истерин» арттырып каан дээрзин бөгүнгү амыдырал бадыткап турар. Чүл дээрге, дорт харылзажыр оруктуң тудуун доостурарынга ооң кирген үлүү улуг дээрзин мөңгүнтайгажылар утпайн сактып, чугаалажып чоруурлар. «Кешкенде хеме херек чок, көшкенде теве херек чок» — деп тыва улустуң үлегер домаанда дег, Кызыл — Саглы — Мугур-Аксы аразының дорт чазаглыг оруунуң ажыдыышкынын 1995 чылдың ноябрь айның эгезинде Мугур-Аксы суурга кылган турда, ук ажыл-херекке дорт киржилгелиг, ону эчизинге чедирген кижи — Думатовичини чалавааны элдеп.

Хемер-оолда улуг тура-сеткил чок, чон-биле ажылдап билир, бурунгаар көрүштүг, бөдүүн удуртукчу деп билир мен. Бизеңнери дээрже үндүр шаштыккан те, чуңмаби-биле өшкү, сарлыы леңге оттап чоруур Тоолайлыгның, мендилежин уткаан ышкаш, бедик чазгай Мөңгүн-Хайыраканның артын, иштин долгандыр чурттаан малчыннар, алтай, казак, моолдар-биле аралаштыр чурттаан мөген-бүренчилер, демократия, демократия-ла дээш дегийт-далаш, буу-хаа ужур эдерип, таныш-көрүш, тала-дугай тыртып турган, соңгуп алган эштериниг канчалдыр ажылдап турганын эрткен соңгулдалар көргүстү чоп! Владимир Думатович ТР-ниң Дээди Хуралында депутат кылдыр соңгуткаш, Мөңгүн-Тайганың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге, ооң сайзыралынга бурунгаар көрүжү, мөзү-бүдүжү-биле чоннуң бүзүрелин чедип алыр дээрзинге чигзиниг турбас.

Хурал САЛЧАК.
(Гонорарын — солунумга).

Кысказы-биле

БОКС

Тываның бокс федерациязының күбогу дээш аныяктар аразынга маргылдаа эрткен. Ооң түңнелинде Орлан Мунзакпан (48 кг), Руслан Намчыл-оол (51 кг), Шолбан Сундуй (54 кг), Саид Монгуш (57 кг), Багыр Монгуш (60 кг), Ооржак Сайдаш, Аян Аракчаа, Иван Соловьев (63,5 кг) олар тиилекчи болганнар. Бо маргылдааның түңнелинде чыынды команданы тургускан. Ам оолдар апрельдиң 7—12 хүннеринде Абаканга эртер Сибирьниң чемпионадынга киржирлер.

Бо маргылдаага Россияның ийи дакпыр чемпиону, делегей чемпионадының хүлер медалының эдилекчизи Саян Санчат кээп, оолдарга байыр чедирип чүве чугаадаан.

Бокс маргылдаазы Кызыл хоорайның мэринче кандидат Виктор Дмитриевич Моломдайның деткимчези-биле эрткен. Хоочун спортчу боксерларга болгаш кик-боксерларга мооң мурнунда-даа чылдарда удаа-дараа дузалажып, деткип чораан. Спортчулар бо мөөрейин В. Д. Моломдайның хоорай чагыргазының даргазынга соңгударынга тураскааткан. Аңаа улуг бүзүрелин олар илереткеннер.

Ол-ла хүннерде федерацияның президентизи Бичеоол Шыырап тренерлер-биле кады сүмележип, моон соңгаар чорудар ажылдарын чугаалашкан. Чоокку үеде бурунгу Тываның төвү Самагалдайның, барын Тыванын төвү Чадаананың, амгы Тываның төвү Кызылдың—үш найысылалдың кубогу дээш маргылдааны эрттирери кэрдунген.

База-ла В. Д. Моломдайның деткимчези-биле спорткомилекске Тываның Күрүне университединиң студентилерге стол теннизинге маргылдааны эрттирген.

Бистиң корр.

«ХАМНААРАК-98»

Бай-Тайга кожуунуңуң школачыларының «Хамнаарак-98» ыры мөөрейи Тээлиниң Н. Өлзей-оол аттыг Культура төвүнге болуп эрткен. Уруглар, оолдар үш болүкке чарлып алгаш, (бичии, ортумак, улуг) мөөрейлешкеннер. Ону хоочун башкылар Мария Даржаа, Салбак Допул, Саяна Саая, Саида Долаан олар эки организастап эрттиргеннер. Түңнелинде бирги черни Тээлиниң бир дугаар ортумак школазының өөреникчилери Люда Мукулай, ийиги, үшкү черлерни Айкан Сундуй (Бай-Тал), Сай-Суу Улаачын (Тээли) олар алгаш, шаннал-макталга толептиг болганнар. А ортумак бөлүктен тиилекчилер—Аясмаа Өпей, Чинчи Кашчык-оол (Тээли), Ай-Демир Люндуп (Кызыл-Даг). Улуг бөлүктен шупту Тээлиниң школаларының өөреникчилери тиилекчи болганнар. Ол дээрге Азияна Салчак, Артыш Хертек, Азияна Хортаадыр. Көрүкчүлерниң сонуургалын Аржаана Хертек (Тээли), Марьям Дагбы (Кызыл-Даг), Хирлиг-оол Аннаар-оол (Шуйуп кадыкшылга школазы) олар чаалап алган.

Сарыг-оол САЛЧАК.

СБС-АГРО дыңнадыглары

ЧИИГЕЛДЕЛИГ ЧЭЭЛИ

Москва. Федерация субъектилеринде СБС-АГРО банк бөлүүнүң килдистери, салбырлары фермер ажылдыглар-биле 700 хире чээли (кредит) керээлерин 46,8 млн. рубль эде санаан акша үнезинге чарганнар. Ынчаарга, СБС-АГРО 12 банк-агентилерден көдээ чээли алыкчыларын, оон иштинде чуртту фермерлерин чиигелделиг чээлилер-биле хандырар чаңгыс-ла албан чери болуп турар.

Бүгү-ле чардынган керээлер саң-хөө — экономиктиг харылзааларга быжыг, «кадык» болгаш «албан болур» кылдыр долдуртунгулаан. Бо чылдың чазынында фермер ажыл-агыйлары тускай көрдүнген фондудан 350 млн. рубль чиигелделиг чээлилерни алырлар. Көдээ ажыл-агый, аъш-чем яамызының санаашкыны-биле фермерлериң тускай фондудан лимиди 700 млн. рубльге ден.

Эрткен чылда фермерлериң алганы чиигелделиг чээлилерин 100 хууга делир эгидиптерге, херек кырында СБС-АГРО квотту 1 млрд. рубльге чедирерин сумелээн. Бо чүүл боттаныр дугайында март айда Москвага эткен арат, тараачын ажыл-агый кооперативтериниң ээлчеглиг съездизинге көдээ ажыл-агый яамызының оралакчы сайыды Леонид Холод саналдап тура, фермерлерге тускай фондудан чээли бээрин ээлчег чокка чорударын демдеглээн.

СБС-АГРО банк бөлүү тараачын болгаш фермер ажыл-агыйларын тускай фондудан чээли бээринге онза эргелерни ээлеп турар. 1997 чылда чардынган үш талалыг керээ езугаар, Көдээ ажыл-агый, Россияның тараачын (арат) ажыл-агыйлар ассоциациязы (АККОР) болгаш СБС-АГРО, тускай фондунуң 7 хувуг квотазы СБС-АГРО-нуң филиалдарының четкилеринге хуваттынар.

Бо хүннерде фермер ажыл-агыйларынга чиигелделиг чээли бээриниң талазы-биле 45 үш талалыг керээлерни СБС-АГРО Федерация администрацияларының субъектилери болгаш АККОРнуң девискээр төлээлери-биле чаргылаан. Эрткен чылын тускай фонд-биле хандырылганы чорудуп турар Агрочулетпур банкызы чурттуг фермерлерге 30 хире млрд. рубльдиг (э

ШИЛИИРИ—СИЛЕРНИҢ ЭРГЕҢЕР

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ ХУРАЛЫНЫҢ ДЕПУТАДЫНГА КАНДИДАТТАР

АК-ДОВУРАКТЫҢ № 1 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Василий Ууртакович ХОМУШКУ

1. Келир үеде делегей ареназынга ат-алдарлыг, экономиказы сайзыраңгай, демократтыг, бот-догуннаан, хамаарышпас күрүне дәәш эрге-хоойлу талазы-биле тургустунган магадылалдарны улам быжыглаар, саизыраңгайжыдар.

2. Тыва Республиканың Дәәди Хуралы чогумна езулуг хоойлужудулга эрге-чагыргазы болуп, хөлүн эрттир политиктиг месилдежиишкиннерже чайгылбайн, амыдыралчы хоойлулар хүлээп ап, бедик профессионал деннелге ажылдаарын чедип алыр.

3. Республика бюджединиң талазы-биле алырга, чоорту боттуң орулгаларын 2—3 катап улгаттырар, 2006 чылга чедир Тываны дотация чок бюджетче шилчидериниң талазы-биле бистиң Чазаавыстың салган сорулгазын деткиир.

4. Тыва Республиканың чыл санында хүлээп ап турар «Бюджет дугайында» хоойлуларын сайгарып, хүлээп алырынга эң идепкейлиг киржир, аңаа Ак-Довурак хоорайның соңгукчуларының эрге-ажыктарын быжыг туруш-биле камгалаар.

5. Бюджеттиг организацияларның ажылдакчыларының акша-шалыны өй-шаанда үнүп, пенсия, пособие акшаларын чогуур үезинде доктаамал төлеп берип турарын магадылаар.

6. Кем-херек үүлгедиишкиннеринге, арагалаашкынга, наркоманияга удур демиселди үндезинибиле күштелдирер, шыңгыырадыр болгаш бо талазы-биле эрге-хоойлу баазазын быжыглаар.

7. Тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын, езулалдарын амгы амыдыралче улам ханыладып киирер, уруглар садтарынга, школаларга, өг-бүлелерге улусчу кижизидилгени нептередир, сарыг шажынның өредиглериниң кижизидикчи күүгүн чон аразынга калбартыр, тыва чоннуң төөгүзүнүң, ооң төрел харылзааларының дугайында тайылбыр ажылын чорудар, кожууннар, хоорайлар, сумулар аразынга найыралды быжыглаар.

8. Кадр айтырыын чогумчалыг шиитпирлээр дээр болза, эрге-чагырга органнарынга эң-не угаангыр-сагынгыр, биче сеткилдиг, ажылдап билир аныяктарны хаара тудар, ниитизи-биле кадр политиказын онза чугулалап көөр.

9. Национал тыва парлалганы үнелеп көөр, деткиир, аңаа күрүне дузаламчызын көргүзер, парлалга ажылдакчыларының шалыңын өстүрер талазы-биле хоойлужуттунган доктаал-саавырларны хүлээп алыр. Тыва солуннарны дотациялыг эвес, а бюджеттиг организацияларга деннештир санаарын чедип алыр.

10. «Тыва даг-дүгү» комбинат болгаш Ак-Довуракта чылыг-энергия төвүнүң кончуг таптыг, турум ажылдаарын хандырар хемчеглерни республика деннелинге доктаамал алыр, ынчангаш ак-довуракчыларны ажыл-биле, беш каът чуртталга бажыңнарын изиг, соок суг-биле үзүктел чок хандырарын контрольга алыр.

11. Хоорай солуннуг, радиолуг болур ужурлуг.

Вадим Кыргысович СЕДИП

Вадим Кыргысович Седип 1958 чылда Чаа-Хөл ортумак школазын дооскаш, 1975 чылда Томскиниң эмчи институдунче киргеш, ук институтту 1983 чылда доозуп, педиатр эмчи эртемин чедип алган. Эрвиниң, Бай-Тайганың эмнелгелеринге, республиканың уруглар эмнелгезинге ажылдап турган. Амгы үеде республиканың № 2 божудулга бажыңының анестезиолог-эмчизи боон ажылдап турар. Ийи эртемниг — 1-ги чергениң уруглар эмчизи, дәәди чергениң реаниматолог эмчи. Тыва чоннуң келир үези, аас-кежиктиг, бай-шыырак чуртталгазы дәәш кызын ажылдап чоруур.

«Хостуг Тыва» шимчәәшкиниң кежигүнү. «Хостуг Тыва» шимчәәшкини бодунуң талалакчы шимчәәшкиннери, партиялары-биле демнежип, «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогун турускан. «Солидарность-Демнежилге» блогунче. «Хостуг Тывадан» аңгыда (В. С. Орус-оол), Бүдүрүлге-транспорт эвилели (О. В. Петров), «Спорттуң Тыва» партиязы (И. И. Хураган), Чер эдилекчилериниң Профэвилели (П. С. Кара-Сал), «Идегел» ачы-дуза фондузу (Б. Б. Монгуш), Тываның боксерлары болгаш кик-боксерлар эвилели (А. Д. Соян), «Спорттуң хоочуннары» ниитилел (Н. А. Авдеев) дәәш оон-даа өске, ниитизи-биле 18 организация кирип турар.

В. К. Седипти «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогу Тыва Республиканың Дәәди Хуралының депутадынга кандидат кылдыр Чаа-Хөлдүң № 30 соңгулда округундан депшиткен. Вадим Кыргысовичини Тываның хой-хой кижилери эки билир, деткиир турар. Оларның арызында «Тываның Судоходная Компания» акционер ниитилелиниң чиңгине директору, амгы үеде Кызыл хоорай чагыргазының даргазынга кандидат Олег Витальевич Петров база бар.

Хүндүлүг Чаа-Хөл кожууннуң соңгукчулары, Вадим Кыргысович Седип дәәш бир үн-биле бадылаарыңарны кыйгырыр түр бис.

Хүндүткел-биле. «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогу.

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИН ШЫНЗЫДЫП ШЫДААР

Бистиң чуртхвустуң бо берге үезинде бүгүнү шүгүмчүлээри, инзы-бүру программыг аазаашкыннар кылыры белен болбайн. Ынчаарга депутат кылдыр чүгле чугаалап, аазан билир эвес, а профессионал билиглерлиг, энергиялыг ындыг кижилер соңгуткан турар ужурлуг. Мөнгүн-Тайганың № 14 соңгулда округундан Дәәди Хуралдың депутадынга кандидат Владимир Думатович Хемер-оол ындыг төлептиг кандидаттарның бирээзи. В. Д. Хемер-оол бөдүүн кадарчыдан республиканың Арат болгаш тараачын ажыл-агыйларның ассоциациязының даргазынга чедир улуг орукту эрткен болгаш улуг база күжениишкиниг ажылды кылып келген. Ол хөлчок аныяк турган, колхоз даргазынга соңгуткан. Ынчан-на ооң шынчызын, ажыл-агыйны организастаптар талантызын чон эскерип каан! Республиканың элээн каш районнарынга кандыг-даа ажылдарны кылып келген болгаш чер болганга деткимчени ап, хүндүткелди чаалап ап чораан. Ону республикадан дашкаар ажыл-агыйжылар база билир болгаш ооң сөзүнге, ажыл-агыйжызынга бүзүрээр. Амгы үеде эл ажыл-албанының аайы-биле Якутияда чоруп турар. Якутияның күрүне университетинде өөренип турар тыва студентилерге ооң дузазы болгаш деткимчези улуг болган.

В. Д. Хемер-оол удуртур ажылдарга ажылдап келген болгаш республиканың экономиказынга кандыг эрге-хоойлу документилери хереек боон турарын билир. Ооң кижизиг болгаш профессионал шынарлары соңгукчуларга билдингир.

В. КЕЧИЛ.
«Эт-Кулун» ниитилелдиң директору.
Якутск хоорай.

Кара-оол Донгакович НАТПИЙ-ООЛ

Дәәди Хуралдың депутады ажылды 2 кезекке хуваар мен: **1 кезээ: Парламент ажылы.**

1. Ортумак, дәәди партиг школаларынга өөренип чораным, Москвада А. М. Горький аттыг делегей чергелиг чечен чогаал институдуна доосканым **эртем-билиимнiя** ажыглап, төрээн чонумга, ооң келир үезинге ажыктыг хоойлуларны тургусчур политиктиг ажылга идепкейлиг киржир мен.

2. Бир эвес мооң мурнунда Парламент Тываның Чаазаа, Президентизи-биле чорүлдээлерлиг ажылдап турган болза, ам тургустунар Парламент оппозиция чок, республиканың салым-чолу дәәш эп-сеткил каттыжылгалыг, демниг ажылдаар Парламент болзун дәәш **чогаалчы үнүм** ажыглап ажылдаар мен.

2 кезээ: Округка ажыл.

1. Депутат ажылынга төрээн чонум, ажы-төлүм аразынга, Шагаан-Арыымга чурттап тура, ажылдап киржир мен. Хоорайжыларым бажың-балгат, коммуналхандырылга айтырыынга, бюджеттиг организацияларның, пенсия, пособие алыкчыларының үе-шаанда акшаландырыышкынына, чоннуң чем, суг, чырык, чылыг хандырылгазынга, ажыл чоктар болгаш кем-херек үүлгедикчилерин эвээжедир дәәш чоруттунар ажыл-херектерге **журналист ажылым демнеп турган ажылдаар мен.**

2. Төрээн № 2, ажы-төлүмнүң уруг-дарыы өөренип турары № 1, спорт, уран чүүл, кежээки школаларга компьютер клувунга, өөреникчилериниң чогаадылга бажыңынга, ПТУ-8-тиң, кожуун эмнелгезинің, уруглар садтарының ажылынга деткимче көргүзер дәәш депутаттың киржилгезин күштелдирер мен.

3. Кожуунумда чогаадыкчы каттыжыышкын «Улуг-Хемниң чалгыларының» удуртукчузу, шыдыраа федерациязының президентизи, «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» болганымда, культураның, спорттуң, аныяктарның, хөрээжиң чоннуң ажыл-херектеринге, ооң сайзыралынга үлүг-хүүм киирип, тыва чонум ортузунга чечен чогаалды сайзырадыр дәәш бүгү-ле хемчеглерни алырын. Тыва чогаалчыларның баштаар черинің кежигүннериниң бирээзи болганымда, кызыдар мен.

ТОЖУНУҢ № 23 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Оолак Дановович МОНГУШ

Республиканың уруглар эмнелгезиниң реанимация салбырының, кулак-думчук, бостаа, санавиацияның эмчизи болганымда, Тывада барбаан черим чок. Тожу—меңээ онзагай чер, өөм иштин ыраккы Тожудан тып алган мен, торел-дөргүлүм база [illegible] чурттап, ажылдап турар болганда, чайын кээн дыштанып, депутаттар, өске эмчилер-биле малчыннар, ивижилериниң турлагларын кезип, шериг эртер комиссияларга ажылдап, үргүлүү барып турар мен.

Дәәди Хуралдың кол ажылы—хоойлу хүлээри. Соңгуткан 32 депутаттардан чүгле 9 кижи турум ажылдаар, артканнары эрги ажылынга артнышаан, сессиялаага чыглып келгеш депутат хүлээлгезин дорт ажыглаар. Мен Кызыл хоорайда чурттап турар болганымда, херек айтырыгларны далаш чок, өөрүнден шиитпирлээр үем бар. Соңгукчулар-биле харылзаам база үзүлбес, кол ажылым аайы-биле эмчи дузазы чедирер үүгүшкүннер кожуунче бо-ла негеттинчи кээр-дир. Суурлардан эки мергежилдиг, ажылдап билир кижилер сыырлып, эвээжеп, кежүүн чоруй баары хараадаңчыг, төрээн черин кым эөлеп, бут-кырынга тургузарыл?

Чоннуң соңгулдага киржиксевес, депутаттарга бүзүрелге чедип турары база чоптуг, бажың, чаа албан-дужаал алган читкен, аазаан сөзүн тутпас депутатты дедир эгелдери—силериң эргеңер-дир, таарзынмас болзунарза, ону долузу-биле ажыглаңар. Ачам — республиканың бедик шаңналының эдилекчизи чораан, эмчи Монгуш Данов Машпак-олович. Кырган-ачам Тыва күрүненің Чазаан 1941 чылда үжен үш харлыг турган баштап эгелээн Александр Маныгеевич Чимба. Өөбелеримниң адын баксырадып, меге аазаашкыннар кылыры — меңээ ыядынчыг, өлүм-чидим, ажыг-шүжүгну хуннүң чыгыы көрүп чоруур эмчи кижиниң сөзүнге бүзүреп көрүңер. Силериң турускан негелдеңер, айтырыгларыңар шиитпирлээри — депутат албанымда эң-не кол боорун чугаалап каайн.

ЧАА-ХӨЛДҮҢ № 30 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Александр Донгакович КЕНДЕН

1962 чылда Улуг-Хем районнуң Чодураа суурга төрүттүнген. 1979 чылда Ак-Тал ортумак школазын дооскаш, Кызылдың уран чүүл училищезинің баян салбырын дооскан. 1985—86 чылдарда Ак-Тал суурнуң Культура төвүнге директорлап ажылдаан. 1987 чылда Торгалыг суурнуң музыка школазын директорлаан. 1988 чылда Хову-Аксы ортумак школазынга музыка башкылаан. 1993 чылда Казань хоорайга түрк аныяктарның 1-ги делегей чергелиг чыжынга киришкен, аңаа «Демнежилге» деп документиге Тыва Республиканың өмүнээзиндеп ат салган төлээ. 1995 чылда Улан-Батор хоорайга Кандан хүрээге «Калачакра» өөредиин эрткен, сарыг шажынның «Тунден Дензин» сагылын алган.

Россияның Культура ажылдакчыларының эвилелиниң кежигүнү. «Хая» арат ажылагыйының удуртукчузу, шажын өөрединиң нептередикчизи.

Бир эвес соңгудуптар болза, соңгулда мурнунда программазында айыттынган сорулгаларын ак сеткилдиг күүседирин, хоойлужудулгага болгаш өске-даа актыларга хамаарышкан үүлдерни ажылдап кылырынга үениң негелдезин езугаар идепкейлиг киржирин депутатка кандидат аазап турар.

Хүндүлүг соңгукчулар! Апрель 5-те депутатка кандидаттарны шүүп тургаш, эң-не экилерни шилип алынар, мен силерге бүзүреп артым.

Александр Донгакович КЕНДЕН.

ТОЖУНУҢ № 23 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Владимир Ак-оолович КОЛ

1955 чылда төрүттүнген. Тожу кожуунның Адыр-Кежиг суурга ортумак школаны дооскан, тус черниң амыдырал-чуртталгазын кончуг эки билир, дәәди эртемниг.

1979 чылдан 1990 чылга чедир Каа-Хем кожуунда «Бурунгаар» совхозка мал эмчилеп, Каа-Хем кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелеляниң мал аарыгларынга удур демисежир станциязында мал эмчилеп ажылдаан. 1990 чылдан бо хүннерге чедир күрүненің «Азас» аттыг заповеднигиниң директору.

СОҢГУЛДА МУРНУНДА ПРОГРАММАЗЫНЫҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ:

1. Көдээ ажыл-агыйже кол угланыышкынны салыр. Тожуның иви ажылының сандаргай чоруунуң чылдагаанын удуртукчулар, специалистер-биле ханы өөренип көргеш, чогуур хемчеглерни алыр, боттуг дузаны чедирер. Ивижилериниң социал камгалалының айтырыгларыя шиитпирлежир. Тожуның, Бии-Хемниң (Өөк, Сушь, Сесерлиг, Севи, Хүт) суурларында арат ажыл-агыйларның депшилгелиг эгелээшкиннерин деткиир.

2. Тожу болгаш Бии-Хем кожуунның удуртукчуларыбиле аныяктарны ажылче хаара тударының тускай угланыышкыннарын ажылдап кылыр болгаш боттандырар.

3. Ырак черлерде бичии-бичии суурларның буурап, сандаргай апар чыдарын кожуунның удуртукчулары-биле деңге шиитпирлежир.

4. Республиканың Чазааның үндүргени «Тыва Республиканың чонунуң эколог-туг өөредилгези» деп программаны амыдыралга боттандырар дәәш идепкейлиг ажылды чорудар.

5. Тожу кожуунның ортумак школа дозазукчуларының дәәди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөренип кирерлериниң саны эвээш. Бо айтырыгны башкылар болгаш ада-иелер-биле сүмелешкеп боттуг дузаны чедирер.

ШЫН ШИЛИИЛИҢЕР

Мындыг кыйгырыг-биле РФКП рескому январь 8-те Тываның коммунистериниң соңгулда бетинде программазын хүлээп алган. Ол үш кезектиг: «Бистиң кандидаттарывыс», «Соңгулдаларның ниити хүрээлери» болгаш «Бистиң сорулгаларывыс».

Коммунистерниң соңгулда каттыжыышкыны Дәәди Хуралдың депутаттарынга 29, хоорай болгаш кожуун чагырыкчыларынга 13 кандидаттарны идип үндүрген. Оларның аразында «Тыва асбест тудуг» АН-ниң чиңгине директору В. И. Митюков, нам рескомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат, адвокат С. И. Дамдын, «Тыва тудуг» АН-ниң даргазы М. А. Кыргыс, намның Кызыл ХК-ниң бирги секретары С. С. Григорьев, Улуг-Хем кожкомунуң бирги секретары Г. Т. Чаш, Амгы туманитарлыг институттуң Кызылда филиалының директору А. С. Серен болгаш өскелер-даа бар. Улуг Хуралдың даргазы Г. Ч. Ширшиниң кандидатуразын ооң төрээн Эрзин кожуунуң бөлүк соңгукчуларының саналын барымдаалаан, ол кожуундан идип үндүрген.

Соңгулда бетинде демиселдің чедиишкиниг болурунуң кол магадылалы—соңгукчуларга намның республика организациязының сорулгаларын чедирери болур. **Дараазында сорулгаларны ылгаза чогуур;**

— «Демократтарның» соолгу 7 чылда Россияның чонунга черлик капитализмге эң-не ыят чок, күш-биле дөгеп турарын кижилерге тайылбырлап чедирери, Россияда чоруттунуп турар реформаларның чонга удур утка-шынарын калбаа-биле сойгалаары, ылаңгыя албадап чоруттунган оор хуужудулганы, көдээ ажыл-агыйны хоозуратканын, дәәрбедекте үндүрүг системазын;

— ажылчы чоннуң бодунуң үндезин социал-экономиктиг эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар талазы-биле массалыг шимчәәшкинин организастаар. оларның чоптуг негелдерин деткиир;

— кандыг-даа ниитилелде кижилериниң чаагай чоруунуң кол үндезини — күш-ажыл болганын барымдаалааш, амгы рынок харылзааларлыг үеде бараан бүдүрүүлерин болгаш бот-сайгарлыкчыларны бүгү талазы-биле деткиир;

— боттуг чижектерге далнын алгаш, сепаратизмниң, национал кызыгаарлаашкынның өскүүн турарын, улустар аразында найыралды, патриотизмниң өскүүн турарының өлүмнүг үржуктарын көргүзер;

— шажын-чүдүлгезинин, парлалга болгаш хурал-суглааның хостуг чоруун үнелээр болгаш камгалаар;

— аныяктарның амыдыралынга шын оруун тып алырынга, күш-ажылга тургустунарынга, эртем-билигни чедип алырынга, амыдыралы айтырыгларын шиитпирлээринге бүгү дузаны көргүзер;

— чурттакчы чоннуң, ооң аңгы-аңгы бөлүктериниң санал-оналдарынга даянып;

— төпте болгаш чер-черлерде эрге-чагырга органнарының амгы берге байдалдардан уштунарынче, улустуң эрге-чагыргазын, корум-чурумну күштелдиреринче, экономиктиг болгаш социал адырларынга боттуг болгаш бүдүмчелиг хемчеглерни ап чорударынче угланган бызымнарын, күженишкиннерин деткиир.

Республиканың коммунистериниң, улусчу-патриотчу күштериниң соңгулда тугулда бөдүүн болгаш билдингир негелделер бижиттингеп күш-ажылчы чонга ажылды, ажы-төлге кадык-чаагай чазнаныны, ада-иелерге—дузаламчыны, кыргыннарга—пенсияны, өг-бүле бүрүзүнге — тайбыңны, амыр-дышты, чылыгны болдурары.

ТЫВА РЕСКОМ.

СҮТ-ХӨЛДҮҢ № 24 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Александр Октяевич ОНДАР

1959 чылда төрүттүнген, 1976 чылда Кызылдың № 2 школазын дооскан, 1981 чылда Иркутскиниң көдээ ажыгагый институдунуң зооинженер факультедин дооскан, дәәди эртемниг специалист. Өөредилге соонда, ол чурттуң аңгы-аңгы совхозтарынга кол зоотехниктеп ажылдаан, көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүреринге эвээш эвес үлүүн киириштирген. 1990—92 чылдарда Россияның кадрлар белеткелиниң академиязынга немелде белеткел эрткеш, «Көдээ ажыл-агыйның удуртукчузу» деп ийги мергежилди чедип алган. Ооң соонда совхоз директорлап ажылдаан. Амгы рынок экономиказының үезинде А. Ондар кожуунның септелге-техника бүдүрүлгезинің директору болуп ажылдап турар.

Бодунуң кол ажылындан аңгыда, үениң негелдезинге дүүштүр хой-ниити ажылының идепкейлиг киржикчизи. Ол спортка хандыкшылды, кожуунның хүреш федерациязының даргазы. Чаңгыс черчурттугларының амыдыралын кончуг эки билир. Ынчангаш ону Дәәди Хуралдың депутадынга соңгуп алыр болза, ол хөй-ле эки үүлдерни кылыр дәәрзинге бүзүреп болур. Ол—3 оолдуң, 1 кыстың ынак адазы, хөй өскүс дуңмаларын бут кырынга тургузуп чорвуур. Алыс иштихөнүнден черле хензиг-даа болза, кижилерге дузалажыптарынга белен.

А. О. Ондар соглээр сөстүг, сөгүрүүр моюннуг, турза узун, тутса моге-даа кижи. Ооң төрел чонунга, төрээн чуртунга ынак болганынга чоргаарланып чоруур бис. От база биске чоргаарланып, дузалап, бир эвес депутат апаар болза, ооң-даа хөй-ниити кылыр дәәрзинге чигзинмес бис. Ынчангаш шак мындыг төлептиг, эң-не шимченгир аныяк кижини депутат кылдыр соңгуп алыр болзуңарза, хомудавас силер. Ол дәәди бадылаашкыныңарны берзинер!

Светлана Анатольевна ЖЕЛЕЗНЯКОВА

Светлана Анатольевна Железнякова 1967 чылда Красноярск крайның Боготол хоорайынга төрүттүнген. 1989 чылда Красноярскиниң күрүне университединің юридиктиг салбырын дооскаш, олла чылын Тывага ажылдаары-биле чедип келген. «Тыва автоорук» эргелелинде юрист боон ажылдап турар. Кол сорулгалары—Тываның бюджедин тургузарынга киржири болгаш ооң күүселдезин хайгааараары, соңгукчуларның сонуургалдарын камгалаары, бүдүрүлгени, кижилерниң чуртталгазының деннелин көдүрер хоойлуларны хүлээп алырынга киржири. Тываның Бүдүрүлге-транспорт эвилелинің кежигүнү. Бүдүрүлге-транспорт эвилели (О. В. Петров) бодунуң талалакчы шимчәәшкиннери, партиялары-биле демнежип, «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогун турускан «Солидарность-Демнежилге» блогунче Бүдүрүлге-транспорт эвилелинден аңгыда, «Хостуг Тыва» шимчәәшкини (В. С. Орус-оол), «Спорттуң Тыва» партиязы (И. И. Хураган), Чер эдилекчилериниң профэвилели (П. С. Кара-Сал), «Идегел» ачы-дуза фондузу (Б. Б. Монгуш), Тываның боксерлар болгаш кик-боксерлар Эвилели (А. Д. Соян), «Концери «Сибирь» ассоциациязы (П. Я. Аев) дәәш оон-даа өске. ниитизи-биле. 18 организация кирип турар.

С. А. Железнякованы «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогу ТР-ниң Дәәди Хуралының депутадынга кандидат кылдыр депшиткен. Светлана Анатольевнаны хөй-хөй кижилер эки билир, деткиир турар. Оларның аразында «Тываның Судоходная компания» акционер ниитилелиниң чиңгине директору, амгы үеде Кызыл хоорай чагыргазының даргазынга кандидат О. В. Петров база бар.

Хүндүлүг соңгукчулар, Светлана Анатольевна Железнякова дәәш бир үн-биле бадылаарыңарны кыйгырыр түр бис.

Хүндүткел-биле. «Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогу.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ КАЛИНИН № 10 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Сергей Мөңгеевич ОЮН

Мен Танды кожуунуң Кочетово сумузунга 1963 чылда хой уруглуг малчын өг-бүлеге төрүттүнген мен. 1981 чылда Бай-Хаак ортумак школазын чедиишкиниг дооскаш, 1981—1987 чылдарда Алтайның көдээ ажылагый институдунга зооинженер эртемни чедип алдым. Дооскан чылымдан эгелээш, чедип алган эртемимге кол специалист боон совхозка, республиканың уксаажыдылга катыжыышкынынга, Көдээ ажыл-агый яамызынга ажылдааш, амгы үеде күрүненің «Руно» аттыг дук чуув бүдүрүлгезин удуртуп турар мен.

Округтуң деткикчилери улуг бүзүрелди болгаш идегелди көргүзүп, депутатка соңгуп алыр болза, бодумнуң аныяк күжүмнү, угаан-мергежилимни ажыглап, хоойлудүрүмге даянып, депутат кижинин эргелери-биле холбап тургаш, чоннуң социал айтырыгларын, корум-чурумну камгалаарын шиитпирлээринче кол кичээнгейни салыр мен.

«Тыва Республиканың аныяктар политиказының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузун амыдыралга боттандырары —аныяк-өскенниң келир үеде бурунгаар хөгжүлдези деп билип турар мен. Көдээ ажыл-агый үлетпүр бүдүрүлгелериниң кол чиг эт хандырыкчызы болганда, бир дугаарында көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге деткимче көргүспес болза, көдээниң продукциязын болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң ажылының хөгжүүрү берге. Үлетпүр бүдүрүлгелери хоорай болгаш республика бюджединің кол үндүрүг төлекчилери болганда, хоорай-биле быжыг харылзаалыг болза эки. Ынчангаш бир кол кичээнгейни көдээниң хөгжүлдезинче угландырар мен.

Деткикчилеримге четтиргеним илередип, апрель 5-те соңгулдаларга соңгукчу бүрүзү киржир боор дап идегедим.

МОСКОВСКИЙ № 11 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН

Петр Яковлевич АЕВ

Петр Якозлевич АЕВ 1943 чылдың ноябрь 24-те Красноярск крайның Минусинск хоорайынга төрүттүнген. Дәәди эртемниг, «радиоинженер» тускай эртемниг.

32 чыл иштинде ажыл-чорудулгазынга улуг арга-дүүжулганы көргүскен черлери: телевидение, радио болгаш харылзаа черлери. Ооң иштинде ТР-ниң ИХЯ-зынга 8 чыл иштинде бодунуң мергежилинге ажылдаан.

Хоорайның харылзаа белдириниң монтерундан эгелээ ажылдааш, ТР-ниң радиотелевизор дамчыдар төвүнүң начальнигинге чедир дешээн. ТР-ниң Чазаа-биле банкылар, арбитраж судтарының ажылчорудулгазынга тайылбыр ажылдарын, сан-хөө курлавырларынга, бизнес-плана болгаш инвестиция төлевилелдеринге, шалың төлевидерлерин эгидеринге бараанналр-биле дуглаашкыннар чорударынга дамчыдылгаларны доктаамал чорудып келген.

«Останкино», «НТВ», «РТР», «ТВ центр» болгаш өске-даа кожууннар телепрограммаларын дамчыдарын организастап келген.

Ону профессионалдар: «Эртем» ниитилели (Д. Х. Дансюрюн) үлетпүр-транспорт эвилели (О. В. Петров), «Россияның чер ажыглалының эвилелиниң» регион салбыры (В. С. Очур-оол), «Экология, туризм, хөгжүлде» ниитилели (В. С. Ховалыг) болгаш өске-даа 14 хөй-ниити эвилелдери деткип турарлар.

«Тываның суг аргыштырылга компаниязы» акционер ниитилелдиң чиңгине директору, хоорай чагыргазының даргазының албан-дужаалынга бодунуң кандидатураазын киирип турар О. В. Петров улуг дуза-деткимчени меңээ көргүзүп турар.

Хүндүлүг соңгукчулар! «Профессионалдар» дәәш бадылаашкынынарны бәәрицерни диледивис!

«Солидарность-Демнежилге» соңгулда блогу.

БАЙ-ДАГЖЫЛАРНЫҢ ДЕТКИМЧЕЗИ

Эрзин кожуунуң чаңгыс мандаттыг № 32 девискәәр соңгулда округундан Тыва Республиканың парламентазинге депутаттың кандидаттары кылдыр чер-чуртунуң төлептиг оолдары кордакчылар болуп киржип турар. Оларның шуптузун билир болгаш таныыр мен. Төлептиглер-дир. Оларның аразында Григорий Чоолуевич Ширшин база бар. Ону деткиир бөлүктүң (Бай-Даг сумузунда) даргаазы мен. Бөлүүвүсте бо черниң алдараттыг, хүндүткелдиг кижилери идепкейлиг ажылдап тур, оларның чамдыктары боттарының эки ажыл-херектерибиле республикага безин билдингир: Алдын-оол Соян, Хайың Дандаа, Свердов Хайың, Мижидол Иргит, Чопуй Доржу-Белек...

Кандидат-биле ужуражыышкынныр-даа үезинде, бистериниң чорудун турарывыс суотаал ажылывыстын-даа байдалындан көөрге, соңгукчуларның Г. Ч. Ширшинни эки билири, аңаа идегеп турарын билдинер-дир. Ылаңгыя «стажтыг» соңгукчулар күзелдиг деткип турарлар. А олар бир дугаар бадылаар оолдар, кыстарга база ынчалыңар деп саналдап, ооң ажыл, амыдыралын тайылбырлаан турарын кижи дыңнаар-дыр. Чамдык чижектер деп киирейн.

Малчыннар кезин чоруваста, МЧАЭ, колхоз-совхоз үүдезилекчилериниң бирээзи 79 харлыг хоочун, кайгамчык ажылгыр кижи Балдир Лудуевич Чопуй мынча дилеп: «Ол аныяк турда-ла эскерип, бо даа баштыг оол-дур, бирле чүвени кылыр эвеспе деп чугаалаан мен. Ындыг-даа болду. Чурту, чону дәәш эки ажылдады. Чазып-даа чорду ыйнаан, ынчалзажок улуг чурттуң политикаазы, шугуму деп чүве бар (бо-даа үеде ындыг), ону эдербес арга чок. Ол ышкаш ооң негелдезинге хомудааннар, хемчег алдыгтыг чораанар ону бактап база болбайн. Ынчанмыле чүвени ханы көөр болза эки, ол депутат апаар болза, аңдаа хойну кылып улуг дуржулгалыг кижи-дир».

«Чоокта чаа радиога ол дарганың чугаазын дыңнадым, бо чылдың бюджедин — Тываның акша-хөрөнгизин Москвага камгалаарының кайы хире берге болганын тайылбырлады —деп, Иван Дүпчүр чугаалап орду.—Бо талазы-биле Президентиниң Чазактың, Күрдума депутадының ажылынга ооң дузазы улуг болган деп билдим. Шынап-ла, Күрдумада кол фракциялар-биле ажылды ынчаар чорудар болза эки-дир».

Мурнакчы чылгычы Байыр Балдар: «Дүүн чаа-ла маңаа кезек аныяктар чыглы берген, хөөрежи берливис ийна. Алды кандидаттан шүүп көрүп орарывыска, Ширшин-дарга-биле чаржалажыры чок хире чорду»—дәәр болду. «Ону соңгуваска, кымны соңгуур боор—деп, көдээ совет даргазы чораан Галина Тойбаа бүзүрелдиг чугаалады.— Бо чоок аалдарга ындыг суртаалды чорудуп тур мен». Механизатор Байыр-оол Седип база ынча дидир. Сувураада бызаа ажаакчызы аныяк соңгукчу Аяна Аранчын база бо кандидадывысты деткип турар.

Бай-Даг ортумак школазынга депутатка кандидат Г. Ч. Ширшин-биле ужуражыышкынга ук коллектидтен аңгыда, суурнуң соңгукчулары киришкеп, аңаа ону деткип, чүве чугаалаан кижилер хөй болду: В. Сонам-оол, У. Лойгу, С. Тамы-Сүрүн, Д. Седи, А. Балдир, З. Шаптан, С. Ломбу... Кандидаттың программазы чөптүг, күүсеттинип болур деп олар саная. Эң ылаңгыя социал-экономиктиг айтырыглар талазы-биле. Кожуунга көдээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадыр бүдүрүлге тургузары эң чугула. Ол ылгакаш кызыгаар камгалалыг экижидери, мал оору-биле демисел, корум-чурум быжыглаары... Мындыг сөстөрдаа дыңналгылады: «Чон бо дарганы сакты берген», «кедилиг депутат», «бажы каткан кижи»... Бир таварыла дугайын чыылганнар дыңнааш, каттырышканнар-даа: Ж. Ламажап башкы улуг-хүнде араттап чоруур аңазынга чеде бәәрге, оозу уруун бо кандидатты детки деп чула суртаалдаан-дыр. А чогум ужуру болза, башкы боду ада-иезин база ынчаар агитастаар дәәш барган кижи боон-тур.

Ужуражыышкыннар уламчылап турар. бай-дагжылар кол пуруузунда бо кандидатты деткип түрары билдинип тур (бисте өске саналдар барык дыңналбас), кожуунуң оон аңгы сумуларының арат чонунуң хөй кезин база ол дәәш бадылаар боор деп идегәәр, бүзүрээр-дир мен.

Кызыл-оол КУУЛАР.
сумуда деткимче бөлүүнү даргазы, 1ааг башкызы.

КАНДИДАТ-БИЛЕ ИНТЕРВЬЮ

ШЫДААР ЧҮҮЛҮН ШЫДААР ДЭЭР АПААР

Барыын-Хемчиктиң № 15 соңгулда округундан Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутадынга кандидат Роман Степанович Монгуш 1966 чылдың январь 5-те Барыын-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Мажалык суурга төрүттүнген. 1983 чылда Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазын дооскаш, Москвада күрүненин күш-культура институдунче өөренип киргеш, ону чедиишкинниг дооскан. Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери. Агаар-десант шериглериниң курлавырда офицери. Республиканың «Прогресс дээш» деп ниитилел-политиктиг организациязының кежигүнү. «Аист» кады ажылдажылгалыг бүдүрүлгеде товаровед-экспедитор. Өг-бүлелиг, бир оолдуг. Депутатка кандидат кылдыр «Прогресс дээш» деп ниитилел-политиктиг организацияның мурнундан депшиттирген.

Бистиң корреспондентивис депутатка кандидат-биле ужурашкаш, сонуурган чоруур айтырыгларын салган.

— Роман хар-назы талазы биле көңгүс аныяк кижидир силер, чалыы үенерни политика деп хирлиг, шүүттүг ажыл-чорудулга-биле холбаарындан чалданмастыр силер бе? Аңаа черле кандыг-бир тайылбыр турар боор аа?

— Ажыы-биле чугаалаарга, улуг политикаже, эргечагыргаже шургуур күзел меңээ турбаан. Ооң төрүттүнүп келириңге амгы Дээди Хуралдың дөгейленген ажыл-чорудулгазы, чедимче чок доктаал-саавырлары, тыва чону дээш туржуп шыдаваны идиглиг болган. РФ-тың Күрүне Думазында ЛДПР-ниң фракциязының хардаачыазы В. В. Жириновский бедик индирден кандыг-даа ыдыр, эгенир сеткил чокка мээң чонумну дорамчылап, а ооң Тывада төлээзи А. Ю. Кашин дээрзи мээң чонумнуң Чазаан, Президентини нүүлдеп, бактап, куду көрүп турда, Тыванып парламентизинде аңаа удур сөс эдиптер чаңгыс-даа депутат тывылбаан болгай.

Тыва дээрге, чүгле орус дылдыг чурттакчылар чурттаан кандыг-бир регион эвес, а хөй национадлыг республика-дыр. Ындыг төлээде, аңаа нациялар аразында чөпшээрежилгелиг, бот-бүлчилгелиг байдалды тургузары кончуг чугула. Чаңгыс әрбенниг сөстен, хоозун хопнугүлден улус чон ортузунга өртү өскүдүп, айыылды диргелдирип болур. Мындыг байдалдарда чоннуң төлээзи — депутат кижиниң үнү үүгден өткүт, үүгден артык дынзыг дыңналыр ужурлуг. Амгы депутаттарывыстан чөгенгеш, бодумнуң кандидатурамны депшидеринге чөпшээрелимни берген мен. Ийе, политика хирлиг болгаш нарын үүле. Ынчалза-даа чону дээш ылап-ла сеткили аарып чоруур, ооң эргеажыктарын камгалаар, ол дээш туржур дээн ак сеткилдиг кижи бүрүзү оон чалданмас ужурлуг. Мээң бүдүжүмде оон чалданмазының шынары, шыдалы бар дээрзин билир мен.

— Депутат апарыңза, кожуунуң болгаш республиканың амыдыралынга хамаарыштыр кандыг чергелиг ажыл-хемчегларни алыр сорулгалыг силер?

— Республиканың көдээ ажыл-агыйында часкы хову ажылдарынга белеткелдер улуг бергедээшкиннерлиг чоруп турар дээрзин Барыын-Хемчикте байдалдан көрүп болур. Бо чылын кожуунуң девискээринде хар барык чок болганы-биле мал суггадының айтырыы кончуг чидиг деңнелде. Ажыл-агыйларның машина-техниказы кывар-чаар үүлдериниң, артык кезектериниң чогундан шимчевейн туруп турар. Ындыг үүлдү өөренип көргеш, мээң депшиттирип турар соңгулда округумнуң девискээринде бактаап кирип турар ажыл-агый бүрүзүнге 1 тонна кывар-чаар материалдарны бодум күжүм-биле тускайлап бээрин шиитпирледим. Ук ажыл-агыйларның удуртукчулары мээң бүзүреттирген кижилеримге чедип келгеш, ону бөгүн-даа болза ап болурлар. Соңгулда бетиниң кампаниязында чаңгыс чер-чурттугларымга ол-даа болза, мээң боттуг дузам болур ыйнаан.

Кызыл-Мажалыкта ийи каът интернаттың, Аксы-Барлыкта спорт залының оран-савазын бо чылын тудуп доозар бис. ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың биске берген даалгазы ол үүве.

Сумулар аразында пассажирлер аргыштырылгазының айтырыы мени дүвүредип турар. Ылаңгыя Эрги-Барлык, Аяңгаты, Хөнделең, Аксы-Барлык суурларның чурттакчыларының кожуун төвү-биле харылзаазы үзүлген. Ук черлерде хлеб бышырар черлер чок болганындан улус чон машина-балгат дозун чораан, Кызыл-Мажалыктан хлебтеп ап турар. Бо айтырыгны үзе шиитпирлептер арга-шинек менде бар.

Тыва — аграрлыг республика. Чурттакчы чон колдуунда мал соон эдерип, оон алган продукциязының ажыын көрүп, амыдыран чурттап чоруурлар. Ынчалза-даа амгы үеде тос үүзүн малды малдап чоруур малчыннарның ажыл-амыдыралының байдалы кончуг дүвүренчиг. Чыл-чылы-биле аксша-шалың албайн чоруур, ынчалза-даа өске адырның ажылдакчылары дег ажыл соксалдыышкынынын-даа дугайында бодавас мындыг шыдамык ажыл-ишчилериви түрегделге кызагдадып алгаш олурарывыска канчаш болурул? Оларның бүгү талалыг камгалалын, ажыл төлевириниң магадылалын чедип алыр, малчын хонаштурлагларда аалдарга чиик өртектиг, шынарлыг барааннарлыг автосадыгларны организастаарын чедип алыр мен. Үе чеже-даа берге бол, суурларывыстың ногаанчыдылгазын, суун ижип олурар Хемчиктиң арыг-силиин, кудумчуларывыстың аян-шинчизин бодавас болзувусса, хир-чамга туттурарывыс ыяда. Кагдынган, чедир туттунмаан тудугларны доозарының айтырыын бир чугулалап көрүп турар мен. Чүге дизе бисте хатче октап турар акша-хөреңги чок. Эгелээн соонда эчизинге чедирер апаар. Бир эвес ук тудугларның ажылын диргизип алзывысса, чаа ажылчын туруштар немежир, улус чон акша-төгеригти ажылдап алыр аргалыг апаар.

Школаны дооскаш, боттускайлаң баштайгы базымнарын кылып чоруур аныяктарга амыдыралга бодунуң туружун тып, ижигип алыры белен эвес болур үүве. Өөренир дээш өөредилгеде ол чок калган, ажылдаар дээш ажыл тыппаан аныяктар турар. Ындыг чаңгыс чер-чурттугларымны чазын ажыглалга кирер Кызылдың Калинин кудумчузунда рыноккче чалап тур мен. Кижи бүрүзүнге кылыр, тудар ажыл-иш тыпты бээр. Соңгулдаларның бүдүүзүнде соңгукчулар-биле ужуражып чугаалажырымга, оларның көдүрүп турар айтырыгларынга аъш-чем, эм-таң хандырылгазынын, радио шугумунуң септелгезиниң айтырыглары бо-ла таварышкылаар боор-дур. Ол чөп-даа ыйнаан харын. Амгы үеде кожуунда чурттакчы чонну чиик өртектиг аъш-чем-биле хандырыпкы дег мөөңү-биле бараннар садар садыг баазазы чок, тоң чугула эм-таң чедишпес, радио үе-дүптен бээр ажылдавайн турар. Бир эвес депутатка депшиттирзимзе, ук айтырыгларны кожуунуң күүсекчи эрге-чагыргазын дамчыштыр дарый шиитпирлээрин чедип алыр мен.

Бистиң амыдыралывыста шупту үүве илчирбени дизип кааны дег коштунчак. Бирээзи өскези чокка боттускайлаң амыдырап шыдавас. Бир эвес ниити республикада байдал чогумчалыг эвес, ында үлетпүр, бүдүрүлге черлери орта ажылдавас, а бир чамдыктары буурап дүжүп, хагдынып турар үүве болза, ооң аагы көдээге база аажок салдарлыг болуру чугаажок. А бир эвес көдээ ажыл-агыйында байдал база шак ындыг болуп, тараа-быдааның дүжүдүп, мал-маганның чаш ажы-төлүн онча-менди кадагалап албас үүве болзувусса, ол бүгүден республикавыс иштинге экономиканың көдүрлүүшкүнүн чедип алыр, бүдүрүлге күүлериниң быраларын долу күш-биле ажылдадыр дизе, республиканың, хоорайның болгаш көдээниң айтырыгларын комплекстиг-биле шиитпирлээри чугула. А ону чедип алырда, быжыг хоойлужудулга баазазы, ханы хоойлулар негеттинер. Бир эвес Барыын-Хемчиктиң чону мени соңгуп алза, ол айтырыгларны Дээди Хуралга идепкейлиг шиитпирлежир мен.

Республиканың Чазаа, Президентизи 2002 чылга чедир Тыванып дотациялыг байдалын тиктиң деңнелинге чедирер сорулганы салып турар. Мындыг сорулганы сарыылдыг кижи бүрүзү деткиир, аңаа бүгү талалыг киржилгелиг болур, хамааты идепкейин көргүзер ужурлуг. Мен база ындыг үүткүлдү чүүлдүзүнүп көрүп турар мен. Бир эвес республикавыстың экономиктиг байдалы быжыгып келир болза, шалың акшазының, уругларга дузаламчы акшаларның, пенсияларның төлевирингге дүшкүүрлүг чорук чоорту чавырлып, алызында барып анаа-ла болур-чогуур норма апаар.

— Боттарыңарның бактаап кирип турарыңар «Прогресс дээш» деп ниитилел-политиктиг организацияны бистиң номчукчуларывыска таныштырып көрүңерем, Роман.

— Ол 1997 чылдың февраль 12-де ТР-ниң Юстиция яамызынга бүрүткелди эрткен, бодунуң одуруунда Тыванып янзы-бүрү омак-сөөк оолдар, кыстарын хаара туткан организация үүве. Тургустунганывыстан бээр үр үе эртпээн-даа бол, политиктиг арга-дуржулгавыстың деңзизи аар. Элээн хөй «прогрессчилер» Тываның чонунуң Улуг Хуралының кежигүннери, янзы-бүрү деңнелдиң эрге-чагырга органнарында харыысалгалыг аажылдакчылар.

Бо соңгулдаларда безин аңгы-аңгы соңгулда округтарында бистиң организацияндан депшиттирген кандидаттар хөй киржип турар. А организацияның удуртукчузу О. Д. Тинмей бодунуң кандидатуразын Кызыл хоорай чагыргазының даргазының албан-дужаалынче киирген.

«Прогрессчилер» аныяк тыва спортчуларга, салымчаяанныг уругларга, назыдап кырааннарга моральдыгдаа, материалдыг-даа деткимчени доктаамал көргүзүп турар. Кик-боксерларга, мөгелерге бистиң организация саң-хөө деткимчезин көргүспейн келген үүве болза, Тывага кик-боксинг талазы-биле делегей чемпионнары, хостуг хүреш талазы-биле делегей чергелиг маргылдааларның тиилекчилери чок болур-даа турган чадавас. Олимпий чыыштарынче аттаныып турар мөгелеривисти доктаамал кичээнгейге ап, акшаландырып турар бис. Тываның өзүп олурар, перспективтиг мөгелериниң бирээзи Отчугаш Кужугет удавас Грециядa болур хостуг хүреш маргылдаазынга киржир. Ооң орук чарыгдалдарын, хонуп-дүжер, аъштанып-чемненир шүүделин бистер хүлээнип алган бис. Бистиң организацияның доктаамал эрттирин турары конкурстары, янзы-бүрү культурлуг ажыл-хемчеглери аныяк-өскенниң ортузунда нептерелдиг. Тывавыстың бүгү талалыг хөгжүлдезинге ол бүгү азарганчыг үүл болуп көстүрү чугаажок, ынчалза-даа, далайга дамдыдаа бол, дуза деп база чугаалажыр болгай...

ҮШ ХАЛАПТЫҢ БИРЭЭЗИ

ООҢ АЙЫЫЛЫНЫҢ ҮЕЗИН БОДАП...

Эрткен пятницада Бойдустуң долгандыр турар хүрээлелин камгалаарының талазы-биле күрүне комитединиң бажыңынга арга-арыгга өртке удур алдынган хемчеглериниң түүнелдерин үндүрген база чаа чылда салдынган сорулгаларга хамаарышкан республика чергелиг хурал болуп эрткен. Аңаа арга-арыг, өрт ажылдакчылары, кожуун чагыргаларының болгаш өске-даа яамыларның, ведомстоларның төлээлери киришкен. Ук хуралды ТР-ниң Күрүненин арга-арыг комитединиң даргазының бирги оралакчызы, кол лесничий С. В. Сапелкин башкарып эрттирген. Ол эрткен 1997 чылда арга-арыгны өрттен камгалаарының талазы-биле кылдынган ажылдарның түүнелдерин үндүрүп, чаа 1998 чылда кылып чорудар сорулгаларга доктаап, илеткелди кылган.

Тыва Республиканың девискээринің 47 хуузун арга-арыг ээлен турар. Ол күрүне өнчүзүнге хамааржыр. Арга-арыг ажыл-агыйында 10 арга-арыг ажыл-агыйы, 30 лесничество чери бар. Ында 1000 хире арга-арыг ажылдакчызы хаара туттунган. Арга-арыг хайгааараар ужар үүл кезээнде 4 салбыр бар. Ында 50 парашютчу, 12 десант ажылдан, хүлээлгезин күүседип турар.

Эрткен чылын республикага ниитизи-биле 274 арга-арыг өртү демдеглеттинген болгаш хемчээ алдынган. Ооң иштинде 253 өрт чурттакчы чоннуң серемчилел чогу-биле болган, а 21 өрт агаар-бойдустуң халавы — диңмирээшкинден өскээн бооп турар. Өрттүң санын 1996 чыл-биле деңнээрге, 60 өрт хөй болганы илерээн. Арга-арыгның бир өрттенген девискээринің ортумак хемчээли — 101,4 га, азы эрткен чылдарга бодаарга, 5 катап өскен бооп турар. Арга-арыг талазы-биле күрүне комитеди өрттерни өжүреринге 1.565.964 муң рубльди чарыгдаан. Өрттүң когаралы 4.928.438 муң рубль болган.

Өртке удур хемчеглерни кылып чорударынга херек кырында саң-хөө курлавырлары хөйү-биле негеттинип турар. Акша-төгериктиң чедишпезинден өртке удур профилактиктиг ажылдар чогуур деңнелинге чедир кылдынмайн турар. Кывар-чаар үүлдер, тускай идик-хеп, эт-херексел, аъш-чем, радио харылзаалары-биле хандырылга база кудуку деңнелде. Ынчангаш өрт дугайында медээлер хөлүн эрттир орай кээп турар. Акшаландырыышкын айтырыы өй-шаанда шиитпирлеттинип турар үүве болза, өрттүң когаралының түү 2—3 катап эвээш болур турган боор. Бо бүгүнүң хараазында өрт-биле демиселге чурттакчы чоннуң сонуургалы, киржилгези дыка кудулаан. Оон ыңай, тус чер чагыргаларының, өске-даа адырларның өртке хамаарылгазы база кудуку деңнелде. Ынчангаш хөй кезиинде хып турар улуг тайганы арга-арыг ажылдакчызы кижи кара чааскаан өжүрүп дээн хөөннериниң бары ажыл-агыйга шаптараазыннарны тургузуп турар.

Арга-арыг ажылдакчылары өртке удур хемчеглерни ап чорудуп тура, өртке удур дүрүмнерни хажытканы дээш 13 кижиге протоколду тургускан, 8 өрт кывыскан буруулуг кижини илереткен. Маңаа хамаарыштыр иштики херектер органнарының ажылдакчылары буруулуг кижилерге тургускан материалдарны хүлээп көрбес, оларны дилеп тывар, харыысалга онаар ажылдарны қошкак чорудуп турар таварылгалар бар. Харын-даа өрттү болдурган буруулуг кижилерге хамаарыштыр истелгени чорударындан ойталаар таварылгалар база бар.

1996 чылда болган өрттерниң айыыл-халавындан 7 арга-арыг ажылдакчызы амы-тынындан чарылган. Олар инженер Владимир Чудояков, лесничий дузалакчызы Иван Семенов, лесниктер Сергей Асланов, Геннадий Белек-оол, Виктор Кожухов, Александр Савин, Юрий Сыйдан-оол суглар болур. (Сактыышкынныңы езулалын кылган). Үстүнде ады кирген мөчээн кижилерге өлгенинің соонда РФ-тың Президентизинің Чарлыы-биле «Эрес-дидим чорук дээш» деп орденни тус-тузунда тывыскан.

Бо кыжын хар чуга болганындан хар эрте эрээн. Ооң салдары-биле марттың 16-да Ак-Чыраа ховузунга өрт болган, марттың 18-те Балгазын ховузунга өөскээн өрт арыгже шилчээн. Агаар-бойдустуң, акша-төгериктиң нарын байдалы өрт айыылының үезинге баш бурунгаар белеткел ажылдарын чорударынга бергелерни тургузуп турар.

Ындыг-даа болза, бергелерже көрүнмейн, өрт айыылының үезин бодап, белеткел ажылдарын чорудары күзенчиг. Ынчангаш чон ортузунга агитмассалыг ажылдарны күштелдирери, арга-арыгны камгалаарының арга-мергежилин бедидери кол негелделериниң бирээзи болур.

Арга-арыг республика экономиказының хөгжүлдезинин база бир кол кезээ болгай. Ынчангаш бисти чемгерип, бойдустуң янзы-бүрү халаптарындан камгалап турар арга-арыгларывыска камныг болуру, бокталдырбазы, чемишчидери, айыыл-халаптан чайладыры кижи бүрүзүнүң дорт хүлээлгези болур.

Хуралга ажыктыг саналоналын, арга-сүмезин берип, үүве чугаалаан кижилериниң саны хөй болган. Оларга Кызыл кожуунунуң арга-арыг ажыл-агый чериниң директору В. И. Шишкин, Барыын-Хемчиктен С. М. Монгуш, Красноярскиниң авиабаазазының Тывада арга-арыг камгалаар ужар үүл кезээниң начальниги В. В. Лесков, экология комитединиң даргазы С. О. Ооржак дээш, оондаа өскелер хамааржыр.

Хуралдың төнчүзүнде өртке удур арга-арыгны камгалаарының талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган доктаал төелевилелин база чонга кыйгырыгны хуралдың киржикчилери хүлээп алган.

Ольга САНДАРАА.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 29

РНТ канал

7.40 «Аян-чоруктар дугайында тоол», уран-чечен фильм.
9.25 «Дисней-клуб».
9.55 «Спортлото».
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Орук демдегледдери эвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Шериг садыг.
12.30 Ойна-ла, гармонь.
13.00 Тараачыннар даңзылары.
13.30 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу».
14.25 Каткы-хөг панорамазы.
13.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.00 Аян-чорукчулар клуву.
16.05 Алексей Петренко «Кайгамчыктыг кижилериниң амыдыралы» деп сериада.
16.40 «Винни-Пухтуң чаа ужуралдары», м/с.
17.05 «Чип биле Дейл дузалажыр чоруптулар», м/с.
17.35 Төөгүнүң арыннары.
18.20 «Ералаш».
18.50 «КВН-98».
20.55 Киночарлал.
21.00 YE.
21.55 Уран-чечен фильм.
23.55 Бут бомбүүнүң дончуулалы.
00.25—00.55 МЕДЭЭЛЕР.

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.50 Ада-чуртка бараан болуп тур мен.
8.20 Мультфильмнер.
8.35 «Кучугур болгаш ооң чоок-кавызы».
9.30 Кузяже долгаптыңар.
10.00 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт!
10.45 Боду режиссер.
11.15 Маски-шоу.
11.55 Уругларга дамчыдылга.
12.50 Ном саны.
13.05 Парламент шагы.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 «Хоойлу болгаш корум-чурум», т/с.
15.25 Мультфильмнер.
15.45 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
16.40 Та бүзүренер, та бүзүревенер.
17.10 Эрги квартира.
18.30 Орус лото.
19.10 РТР-ниң почтазы.
19.25 Судал.
19.55 Урмас Отт Геннадий Хазанов-биле.
21.00 Көрүш.
22.00 Театр+TV.
22.45 Абзац.
23.40 Туманныгда.
00.25—02.18 «Розенкранц биле Гильденстерн өлүг болганнар», уран-чечен фильм.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 «Леночка биле виноград», уран-чечен фильм.
13.00 Мультфильм.
13.30 «Даг чурттуг кижи», м/с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.10 Полицейжилериниң чымыштыг хүннери».
14.30 Телеоюн.
15.00 «Зена—дайынчылар кадыны», т/с.
15.45 От «Винта!».
16.00 Хөй акшалар.
16.25 Телеоюн.
16.55 Бут бөмбүүнүң үези.
17.25 «Соолгу чалгыг» шин.
19.00 Орус век.
19.30 «Кем-херек үүлгедиишкиннерлиг Россия. Амгы байдалы».
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 «Нью-Йорк. Төп парк», т/с.
21.10 XX үүс чыл болгаш кижилер. «Айк биле Монти. Генералдар дайында».
22.00 ТҮҮНЕЛДЕР.
22.30 «Аэропорт», уран-чечен фильм.
01.00 ТҮҮНЕЛДЕР.
02.00 «Суг өтпес», уран-чечен фильм.
03.50 ТҮҮНЕЛДЕР. Дүнеки чугаалар.
04.20 ТҮҮНЕЛДЕР. Спорт.
04.50 «Чевегден хөөрем чугаалар», 2-ги сериязы.

ТӨП ТВ

11.10 «Часкы хөөннер», уран-чечен фильм.
12.40 Мультфильм.
15.25 «Дик Торпин», уругларга телесериал.
17.05 «Ак-кок согун», уран-чечен фильм.
20.20 «Хаанның оруу. Гаспутинниң чажыды», барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү.
21.20 Мультфильм.

ТҮР КЫЗЫГААРЛААШКЫН

Автомобиль оруктарын болгаш көвүрүг тудутларын камгалаар талазы-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1969 чылдың март 5-те үндүрген доктаалын удуртулга болдургаш, ТР-ниң Чазаа часкы хар эрип, суг бадар үеде автооруктарны болгаш көвүрүг тудутларын камгалаар база орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырар сорулга-биле тускай айтыышкынны үндүрген.

Тыва Республиканың девискээринде ниити ажыглал автооруктарынга 1998 чылдың апрель 1-ден июнь 1-те чедир автотранспорт кайы-даа дугуйнуң өзээнге базыышкын 6,1 тоннадан аар чүүктүг чоруурун чөпшээревес. Пассажирлер аргыштырып турар автобустарга, аъш-чем аймаан, эм аймаан, кывар-чаар материалдар болгаш үрезин сөөртүлгезинге чүүк 6 тоннадан ашпайн турар болза, ол автотранспортка кызыгаарлаашкын турбас. 6 тоннадан ажыг амыдыралга эргежок чугула хереглел чүүгүн сөөртүр апарганда, чаңгыс чоруурунуң чөпшээрел-бижиин «Тыва автоорук» эргелелинден алыр. Чүүк сөөртүрүнге хамаарылгалыг организациялар, хуу автотранспорттуң эдилекчилери Тыва Республиканың девискээринге транспорт шимчээшкинин түр кызыгаарлааныың дугайында ТР-ниң Чазааның айтыышкынынга тайылбырны билип алыксап турар кижилер «Тыва автоорук» эргелелиниң начальнигинин оралакчызы Н. В. Королевага баар.

Ниити ажыглал автооруктарга чүүк сөөртүрүн кызыгаарлаанының дугайында чурумну сагыыр талазы-биле хайгааралды шыңгыы тургузарын ИХЯ-ның КАИ-ниң начальниги Хаажыкка дооскан.

Бистиң корр.

ДОЛЛАРГА СОНУУРГАЛДЫГЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

СБС-АГРО АКБ-ниң Тыва девискээр салбыры **СОЛУЛГА ОПЕРАЦИЯЛАРЫН** чорудуп турар.

1 америк доллар: садып алыр үнези — 5.800 рубль., садар үнези — 6.1500 рубль.

1 немец марка: садып алыр үнези—3.2000 рубль., садар үнези — 3.5000 рубль.

СБС-АГРО албанының Кызылда **телефон дугаары:** 2-48-23.

СБС-АГРО АКБ-ниң Тыва девискээр салбырының **АДРЕЗИ:** Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 37 «А».

ОРУК ХАГДЫНГАН

ТР-ниң ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының эргелеп баштаар күрүне органы «Тываавтоорук» эргелели бүгү-ле сонуургалдыг организацияларга **1998 чылдың МАРТ 25-ТЕН** эгелеп **Бояровка — Тоора-Хем кышкы автомобиль оруу** хагдынганын дыңнадып тур.

УДУРТУКЧУ АЛБАН-ДУЖААЛГА...

Бууبراашкын херектериниң талазы-биле федералдыг эргелелдиң Тыва Республикада Девискээр агентствозу устав капиталында күрүненин үлүү бар күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш акционер ниитилелдериниң удуртукчузунуң албан-дужаалынга шилиишкин кылыр сорулга-биле дээди эртемниг кижилерни

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН КЫЛЫРЫ-БИЛЕ

чалап тур. Чугаалажыышкын эрткен кижилер Кызыл хоорайга бо чылдың **май 5-тен эгелеп бир ай курстарга** өөренирлер.

Айтырыг тургузар чер: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31, каб. № 200, тел.: 3-56-73, 3-60-69.

Тываның уран чүүлүнде, массалыг информацияның чепсектеринде чонунга бараан болуп ажылдап чоруур аныяктар: Борис Лидия, Иван ХЕРЛИИЛЕРГЕ оларның хеймер дунмазы

Чойганмаа ИРГИТТИҢ

аар аараан, мочээни-биле холбаштыр, ханы кажыдалывысты илереттивис.

Чоок эш-өөрлериниңден.

Тыва Республиканың Чазааның ашарады Тыва Республиканың даштыкы экономиктиг харылзаалар, садыг болгаш делегей харылзааларының сайыды Валерий Болай-оолович Салчакка ооң ачазы

Болай-оол Базырович САЛЧАКТЫҢ

үр аараанының соонда мочээни-биле холбаштыр аңаа ханы кажыдалды илередип тур.

Бай-Тайга кожуунуң өөредилге, культура килдистери, Бай-Тал ортумак школазының коллективи ол школага хөй чылдарда ажыл-агый эргелекчилеп ажылдап чораан күш-ажылдың хоочуну

Тырыкы Иргитович АРАПЧЫТТЫҢ

хенертен мочээнин дыңнатпышаан, мочээн кижиниң ажытөлүнге, чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

чарлалдар бюрозу

ЧҮГЛЕ КАССАГА АЗЫ БАНКЫГА

«Чурттаар оран-сава» муниципалитет септелге-ажыглал ажыл-агый бүдүрүлгези (ПРЭП «Жилье») Кызыл хоорайның хуужуттунган болгаш хөлезилээн квартира ээлеринге авария-септелге албанының азы септелге-ажыглал бүдүрүлге эргелелинин (ПЭЖУ) чедиргени ачы-дузазы дээш төлевирин чүгле ПРЭП «Жильенун» кассазынга азы кылган ажылы дээш күүседикчиниң бергени квитанциязын езугаар **АЖААЛГА БАНКЫЗЫНГА** төлээрин дыңнадып тур.

ПРЭП «Жильенун» күүседикчизинге **туда акшабиле төлевир кылыры хоруглуг.**

УТПАЦАР!

АПРЕЛЬ 1-НИҢ ХҮНҮ

1997 чылда алган орулгаларыңарның дугайында **ДЕКЛАРАЦИЯЛАРЫҢАРНЫ** дужаар сөөлгү хүнү.

ЧАА МАЙЫКТЫҢ ТАЛОННАРЫ

«Тыванефтепродукт» күрүне бүдүрүлгезинин баштаар чери 1998 чылдың апрель 1-ден эгелеп кывар-чаар материалдарга чаа майыктын **ЧАҢГЫС ААЙ ТАЛОННАРЫН** ажыглалга киирер.

Оон-биле холбаштыр:

— Бүдүрүлгелер болгаш организациялар 1998 чылдын апрель 1-ге чедир «Тыванефтепродукт» күрүне бүдүрүлгезинге эрги майыктың талоннарын 1998 чылдың чаа талоннарынга солуур. Солулганы чүгле фактура көргүскенде кылыр;

— 1998 чылдың апрель 1-ден эгелеп Тыва Республикада «Тыванефтепродукт» күрүне бүдүрүлгезинин кывар-чаар материалдар кудар **СТАНЦИЯЛАРЫНГА** автотранспорттарга кывар-чаар материалдарны чүгле 1998 чылдың чаа майыктың талоннары-биле кудар.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар **Виктор КАРА-САЛ.**

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Күстүүр САТ (харыысалгалыг секретарь), Арапчор ОКСУР (килдис редактору), Адыгжы Саая (килдис редактору).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келгеп кижилер хүлээп алыр чер — 3-33-91; кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.

КИЛДИСТЕР: Чазактын ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис — 3-33-91, 3-34-98, экономиктиг эскертилгелер болгаш социал амыдырал — 3-34-49; медээлер алаары — 3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга — 3-39-03; Бухгалтерия — 3-41-23; Корректорлар — 3-41-16.

Солун неделяда 3 катап үнер.

Хемчээли 2 парламал ама

Тиражы 7111.

Чагыг № 69.

Агар санывыс: № 40703810400000010000 КБ «Тувакредит», ИНН — 1701008465; корр. сч. 30102810200000000729 БИК 04304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттингеп.

Бүрүткеттиргеп дугаары — Т 00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саныары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.